čeština doma a ve světě

KB

KOMERČNÍ BANKA a.s.

ČESKÝ JAZYK

NADACE PRO LINGUA BOHEMICA

PŘI KATEDŘE ČESKÉHO JAZYKA FILOSOFICKÉ FAKULTY UNIVERSITY KARLOVY

Vydává čtyřikrát ročně
Filozofická fakulta UK v Praze, centrum pro DeskTop publishing
(grafické zpracování Drahomíra Marešová),
v nákladu 400 výtisků.

Redakční rada:
Jaroslav Bartošek, František Fröhlich, Milan Jelínek,
Vladimír Smetáček, Alexandr Stich, Dušan Šlosar, Ivan Vyskočil

Redigují členové katedry českého jazyka FF UK:
Ivana Bozděchová, Ondřej Hausenblas, Eva Hošnová, Karel Kučera,
Petr Mareš, Alena Macurová, Jiří Rejzek,
Ivana Christová a Barbora Karlíková (technické pracovnice),
Josef Šimandl (výkonný redaktor a typograf), Oldřich Uličný (vedoucí redaktor)

Adresa redakce:
Katedra českého jazyka FF UK, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1;
tel. 248 111 26, linka 210

Text zpracován převážně v editoru WordPerfect.

Ilustrace: Jana Randáková

ISSN 1210-9339

Cena jednoho výtisku: tuzemská 23 Kč; zahraniční 6,90 $ - 11,90 DEM

Objednávky z ČR i ze zahraničí vyřizuje
ediční oddělení FF UK, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
tel. 248 111 26, linka 298

Objednávku lze zaslat také faxem na zahraniční oddělení FF UK (248 121 66)
nebo pomocí E-mailu (ivana.bozdechova@ff.cuni.cz)

téma čísla:

my Češi a ti druzí

* * * *odborná činnost studentů FF UK*

Nejdek, červenec 1994

Z výzkumu etnické a jazykové situace v českém pohraničí

Nejdek je české město ležící na jihovýchodním úpatí Krušných hor. Je vzdálen 15 km severozápadně od Karlových Varů. Žije v něm přes 8000 obyvatel.

Podle údajů Statistického úřadu v Karlových Varech z roku 1991 je národnostní složení Nejdku poměrně rozmanité. K české národnosti se hlásí 6865, ke slovenské 857, k německé 470, k moravské 43, k romské 42, k maďarské 33 a k polské 14 občanů. Jak se tedy v Nejdku mluví? Odpověď nám dá pohled do poměrně nedávné historie. Klíčovým obdobím pro vytvoření dnešní jazykové situace v Nejdku je rok 1946.

Ačkoli je celá historie města Nejdku zajímavá (první písemný doklad je z roku 1340), omezím se jen na fakta související s problematikou jazyka. Už ve 13. století se do dnešního českého pohraničí stěhovalo německé obyvatelstvo. Pohraničí bylo tehdy prázdné, ale vědělo se, že hory ukrývají nerostné bohatství. A tak sám Přemysl Otakar II. zval německé havíře do své země, aby se i u nás dolování rud rozvinulo. Na opačné straně hor se s těžbou započalo už dříve. Němečtí havíři u nás zakládali nejprve malé usedlosti, z nich pak vznikaly vesnice a z vesnic města. Německé obyvatelstvo zde tedy má mnohasetleté kořeny.

O smíšeném obyvatelstvu Nejdku je možné mluvit vlastně až po vzniku samostatné Československé republiky. Němci nemohli být spokojeni s tím, že jsou náhle občany jiného státu, a ještě v říjnu roku 1918 proklamovali samostatnost pohraničí Československé republiky, takzvanou provincii Deutsch-Böhmen. Jak víme, pohraničí se samostatným státním útvarem nestalo. — Nejdek byl po dlouhá léta okresním městem. Údaj z února 1920 říká, že v něm žilo 24 109 Němců a 4 Češi. O devět let později žilo v Nejdku přibližně 260 Čechů; v té době už zde působila i česká menšinová škola (navštěvoval ji také např. pražský herec Vladimír Ráž, nejdecký rodák). Češi i Němci spolu v Nejdku žili v naprosté shodě, míru a spokojenosti.

Situace se začala měnit přibližně na jaře roku 1933, kdy v pohraničí začal politicky působit Konrád Henlein. V srpnu téhož roku zveřejnil rozhlas Henleinovo prohlášení „ke spojení všech Němců v tomto státě, kteří stojí na půdě svornosti a křesťanského názoru". Němci žijící v pohraničí se měli sjednotit v jeho *Sudetendeutsche Heimatfront*. Od června roku 1934 měla *Heimatfront* svou organizaci i v Nejdku. Tehdy už zde žila řada smíšených (česko-německých) rodin a v těch se náhle mezi nejbližšími členy začaly projevovat národnostní rozpory. V průběhu 30. let se na špičku politické scény dostala jednoznačně SDP *(Sudetendeutsche Partei)*. Na podzim roku 1938 došla situace tak daleko, že Češi museli Nejdek opustit. V době německé okupace žili tedy v Nejdku vlastně jenom Němci, i když sem během války bylo pracovními úřady nasazeno asi 20 Čechů (cizinců) na práci. Tito Češi pak v roce 1945 vyvěsili v Nejdku první československý prapor a někteří se později stali členy nejdeckého národního výboru.

Po druhé světové válce proběhl odsun německého obyvatelstva. Např. 3. února 1946 to bylo 27 737 a 12. prosince téhož roku 4 169 občanů německé národnosti. Nejdek byl skoro vyprázdněn. Na výzvu prezidenta Edvarda Beneše se do pohraničí, a tedy také do Nejdku, začali stěhovat noví obyvatelé. Ti tam žijí se svými potomky většinou dodnes. (Ještě před nimi stačily Nejdkem projít oddíly Revoluční gardy, pamětníky přezdívané rabovací garda. Tihle tzv. zlatokopové využili snadné dostupnosti majetku, který v domech zanechali němečtí vysídlenci, a z příbytků odnesli, co se dalo. A tak se zde — podle vyprávění starších obyvatel — noví Nejdečané ubytovávali v prázdných domech, často i bez oken a dveří.)

Kdo vlastně byli a jsou noví obyvatelé Nejdku? To už se dostávám k objasnění dnešní jazykové situace. Vrátili se sem čeští nejdečtí obyvatelé, kteří museli své město opustit v září roku 1938. Další významnou skupinou jsou „Slezané", lidé, kteří sem přišli z oblasti Opolí a Bedřichova Hradce, tedy z dnešního Polska. Tam odešli čeští evangelíci už v 17. století v době tehdejší násilné katolizace; v roce 1946 se jejich potomci vrátili do Čech. Ke cti těmto lidem samozřejmě slouží, že si po celá ta staletí uchovali český jazyk, třebaže často navštěvovali školy pouze německé. Na výzvu prezidenta Beneše se do pohraničí přestěhovalo také poměrně hodně Slováků, zejména Slováků maďarských, kteří přišli do Nejdku z města Békéscsaba. Význačný podíl má i v poválečných letech pochopitelně stále obyvatelstvo německé. Po odsunu zde několik obyvatel německé národnosti zůstalo: jednalo se o členy smíšených (česko-německých) manželství. Oficiálně byla existence německé menšiny zviditelněna v roce 1969, kdy bylo v rámci Národní fronty ustaveno *Kulturní sdružení občanů německé národnosti*. Do listopadu 1989 byla ale němčina v Nejdku pouze trpěna. Pamětníci vyprávějí, že *na ulici se člověk bál* ... Teď už se německy zase „smí", a tak lze dnes ještě častěji než před pár lety

zaslechnout dvě babičky, jak spolu klábosí po jejich. Není to samozřejmě v *Hochdeutsch,* ale v dosti nesrozumitelném dialektu, tzv. *Erzgebirgisch* (krušnohorském). Jako velice povrchní příklad uvádím několik slovíček opsaných z knihy *Daham im Erzgebirg (U nás doma v Krušnohoří),* která je celá napsána krušnohorským dialektem:

krušnohorský dialekt	**spisovná němčina**	**čeština**
det Toch	*der Tag*	*den*
dej Hoffning	*die Hoffnung*	*naděje*
der Kreich	*der Krieg*	*válka*
dej Freid	*die Freude*	*radost*
zwa	*zwei*	*dvě*
wej	*wie*	*jak*
goud	*gut*	*dobrý*

Nedá se říci, že by se němčina po listopadu Nejdkem rozezvučela. Běžným dorozumívacím prostředkem je výhradně pro příslušníky generace starší. Jejich potomci už navštěvovali české školy. Podle informací, které mi byly poskytnuty, se do Nejdku nikdo z Němců odsunutých v roce 1946 nevrátil, jen několik se jich přijelo podívat, kdo nyní bydlí v jejich někdejším domě. Zmíněné *Kulturní sdružení občanů německé národnosti* dnes pracuje dál pod názvem *Bund der Deutschen, Region Egerland.* Jeho členy jsou spíše lidé, kteří z politických a náboženských důvodů s původním „kulturním sdružením" nespolupracovali.

V Nejdku se tedy dnes mluví česky; jen u starší generace se můžeme setkat s jiným jazykem.

Tento článek mohl být napsán díky laskavosti nejdeckých obyvatel, a to paní Rösslerové, Růžičkové, Matoušové, Dvořáčkové a Wünscherové, pana starosty Bydžovského, pánů Plase a Vágnera; všem děkuji.

Lucie Hašová

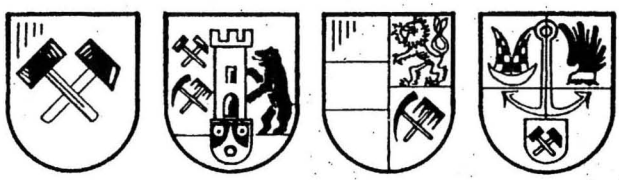

Abertham Bärringen Bergstadt Platten Frühbuß

Nejdek a Nejdecko ve znacích měst a osad — jak vidíme, hornických: Abertamy, Pernink, Horní Blatná (ke které není žádná *Dolní,* protože její jméno pochází od *hora ‚důl',* srov. *Kutná Hora)* a konečně Přebuz. Vyobrazení převzato z *Neudeker Heimatbrief,* krajanského časopisu, který vychází už 46 let, tj. od r. 1948.

***Přebuz-Frühbuß:* množství německých variant *(Früposs, Fri[e]buß, Frübis, Früpas, Friebes)* a jejich krkolomné výklady přitakávají domněnce, že starší byl název český: *Přěbuz,* tj. *Přebudův (dvorec).* Srov. A. Profous, *Místní jména v Čechách III,* Praha 1951.** -dl-

* * * *odborná činnost studentů FF UK*

O etnických a jazykových poměrech v pohraničí z tisku

K manifestaci pod heslem „Cheb musí zůstat český", chystané na 24. září, poznamenal den předtím v LidN (s. 1) Jiří Hanák:

Kdyby byli republikánští a komunističtí organizátoři tohoto podniku věrni historickým faktům, muselo by znít oficiální heslo „Egerland bleibt tschechisch". Od roku 1061, kdy se Cheb jako osada poprvé v dějinách připomíná, nikdy nebyl český - až na posledních čtyřicet devět let. To se ovšem nevztahuje na příslušnost k českému státu. K tomu Cheb patřil většinu času. Předválečné statistiky také nejsou pro organizátory dnešní hraniční provokace příznivé: pět procent Čechů, zbytek Němci. Platilo by tedy spíše, že Cheb musí zůstat bémiš.

A Ladislav Jakl, který se v Chebu narodil, uvádí tamtéž v Posledním slově ještě názorněji:

Před lety jsem v jedné chebské hospodě zvolal na společnost svých vrstevníků: Čí aspoň jeden z rodičů se tady narodil?! Žádná ruka nahoře. Přivátí od Litoměřic po Karpaty.

Zaznamenal -im-

V České Lípě se mluví česky

- ale nebývalo tomu tak vždycky. Na začátku 20. století tu žila pouhá dvanáctina Čechů a na jejich národnostní a jazyková práva nebral nikdo ohled. Události první světové války a desetiletí po jejím skončení nebyly ve vztahu obyvatel obou národností nijak pokojné, ale zdálo se, že se koncem 20. let většina zdejších Němců s vlastní existencí v Československu smířila. Neblahá třicátá léta však vcelku přijatelné soužití Čechů a Němců zvrátila. Události vyvrcholily v r. 1938 vyhnáním 2 979 Čechů. Po skončení války se jich většina vrátila zpět již v první vlně. Počátkem prosince 1946 bylo v České Lípě 12 213 českých obyvatel, 259 cizinců a 750 Němců. Do r. 1970 se počet obyvatel zvýšil na 14 981, v r. 1983 na 32 000 a stále přibývající zaměstnanci rozvíjejícího se uranového průmyslu zvýšili stav na dnešních cca 40 000 obyvatel. Složení obyvatelstva je ovšem značně různorodé a nestabilní, migrace je vysoká, a tak je zdejší česká městská mluva ve stálém pohybu.

První zprávy o městě pocházejí z druhé poloviny 13. století. Po Ronovcích, kteří tehdejší Lipou založili, patřila Jindřichovi z Lipé, který ji po nepříliš dlouhém držení vyměnil z důvodu vřelých citů k Elišce Rejčce za statky moravské. Lipou potom vlastnili Berkové; jejich dobré hospodaření bylo ukončeno vpádem husitů. Tehdejší zápisy v městských knihách byly vedle latinských a německých převážně české, což spolu s doloženými českými jmény svědčí o vysokém procentu českého obyvatelstva.

Česká Lípa (původně Lipá, od r. 1720 Böhmisch Leipa, 1854 Česká Lípa) po staletí trpěla tím, že ležela na zemské cestě do Žitavy, takže se přes ni převalovaly různé válečné vlny, případně jí „pouze" procházela vojska. Do počátku 19. století bylo město několikrát stiženo morovými epidemiemi. Roku 1776 bylo zničeno požárem, po němž se mnoho obyvatel přestěhovalo do nově založeného Terezína. Po dalším požáru v r. 1820 se znovu postavené město rychle stalo průmyslovým a kulturním centrem oblasti. Žáky zdejšího gymnázia byly i některé významné osobnosti českého kulturního života, např. básník Bolemír Nebeský,

dramatik Břetislav Mikovec, hudebníci bratři Studničkovi aj. Výrazem tehdy vládnoucí národnostní tolerance bylo i zařazení češtiny mezi maturitní předměty zdejšího gymnázia.

V 60. letech minulého století získali ve městě převahu němečtí podnikatelé, český kapitál a česká inteligence se prosazují s obtížemi. Češi se vraceli do vnitrozemí, nebo se poněmčili. Představitelé města podporovali německé spolky i noviny, proklamovali své sympatie k Němcům v poslanecké a panské sněmovně. Roku 1898 byla Česká Lípa přijata do Svazu německých měst.

Dnes žije v České Lípě zhruba 1.000 obyvatel, kteří se hlásí k německé národnosti. Starší mluví místním českolipským dialektem (böhmischleiper Mundart), který patří k německým nářečím slezským (schlesische Mundart). Mladší však někdy německy jen rozumějí, protože v poválečné době se jim mj. od českých spolužáků dostávalo drastického ponaučení, když promluvili německy. Existují ovšem i jedinci bilingvní.

Německá škola nebo třída však ve městě není. A tak i poválečný vliv němčiny na češtinu byl a je nulový, jen u starších mluvčích se udržují zbytky původně německých, avšak často silně deformovaných výrazů profesních a slangových: *švele* (pražec), *šaluňk* (bednění), *pucvol* (textilní odpad k čištění), *šína* (kolejnice), *plintrám* (zárubeň) aj. Zejména stará a střední generace mluvčích má ve své aktivní slovní zásobě např. *firhaňky* (krátké záclonky), *lejšpánky* (třísky na zatápění), *papundekl* (papírová lepenka), *cukršpagát* (papírový motouz), *kvelb* (ponurá, nepěkná místnost); *šufle, platfus, sichrhajcku* snad není třeba vysvětlovat. Vaří se *kucmocht* s mákem, nábytek se musí *vyglancovat*, zuby nebo boty je třeba *vypucovat*, připečený hrnec *vyrajbovat*. Prádlo se *plajchuje* na slunci položené na trávníku, jídlo se *dynstuje* doměkka, popř. *restuje*, aby si tatínek *štrejchnul*. Někdo jiný se však rád *šprajcuje* nebo *štajfuje* nebo také opačně *šmajchluje*. Ze všeho je mu *šoufl*, je z toho *hin*, také mu to není *recht*, protože to vzal *cugrunt*. Někteří čeští mluvčí i celé rodiny si v takovém způsobu vyjadřování libují, aniž by kdy měli něco společného s němčinou; jde o známý jev expresivity počeštěných slov německého původu.

Jazykové poměry češtiny v pohraničních oblastech, kde po staletí žilo obyvatelstvo převážně jinojazyčné a kam se po roce 1945 přistěhovali noví osídlenci, nebyly zatím systematicky popsány a analyzovány. Proti vnitrozemí, které si po skončení druhé světové války zachovalo v mluvě jistou svébytnost způsobenou nářečním podložím, byla jazyková situace v oblastech pohraničních mnohem komplikovanější a zřetelně nezřetelná. První období vývoje české pohraniční mluvy severozápadní popsal Břetislav Koudela, který tu už v době těsně po druhé válce vysledoval tendence k probíhající nivelizaci nářeční. Dnes pak teprve podle mluvy těch mluvčích, kteří v novém prostředí od narození nebo od nejútlejšího dětství vyrůstali, je možné pozorovat proces utváření nově vznikajícího jazykového úzu. Zdejší mluvní standard je ovšem ovlivněn jednak blízkostí České Lípy svč. nářečnímu areálu, jednak převahou přistěhovalců ze severovýchodních Čech jak v první, tak v dalších přistěhovaleckých vlnách.

Základem běžné mluvy České Lípy je běžná mluva obvyklá v Čechách, avšak s některými výraznými regionálními rysy severovýchodočeských nářečí. Nositelem tohoto standardu jsou mluvčí svč. regionálního původu, kteří žijí v České Lípě od narození nebo sem přišli jako velmi malé děti, ale bez výraznějších odchylek jej přijímají i mluvčí odlišného regionálního původu,

cizinci a autochtonní Němci. U nich totiž nedocházelo ke střetu různých norem a utvářející se standard pro ně představuje v tomto prostředí jediný jazykový prostředek.

Ve zvukové stavbě českolipské češtiny jsou nápadné některé typické severovýchodočeské jevy: expresívní dloužení typu *móře, bólej, stójej,* a na druhé straně důsledné krácení typu *panňi, hodně lidi, musim, rohlik.* Menší důslednost je u typů *jarni/jarní, staveni/stavení.* Podobně je krátkost výhradní u tvaru dat. pl. mask. typu *klukum,* ale kolísání nastává u gen. pl. masc. *hodně kluku/kluků.* K dalším nadnářečním rysům severovýchodním patří zde změna *v>u* (neslabičné), typ *zrouna, vopraudu.* Vedle původní většinově znělé výslovnosti předložky *s* před *n-, ň-, r-, l-, j-, v-* (s výjimkou typu *s ním, s námi, s vámi*), např. *z Jarčou, z veselým zpěvem,* se prosazuje jako na většině středočeského území výslovnost neznělá: *s Jirkou, s někým* apod. — Z tvarových dialektismů zaujme poměrně živý typ *viděl kluci,* frekventovaný i u mladší generace, dále typ *k doktoroj* vedle častějšího *-ovi,* i tvar *prácej* (avšak hojněji *prácí, prací).* Tvary gen., dat., lok. sg. fem. zájmena *ta* v podobě *tý (bez tý maminky, k tý babičce, o tý záležitosti)* jsou výlučné, a to i u mladší generace; východnější regionální podoba *tej* se tu nevyskytuje. — U sloves zaujme opět severovýchodočeský typ *viděls,* ale i nadbytečné *jaks to slyšels, tos přeces neřek.* Příčestí minulé u typu *tiskne* mívá expresivní variantu na *-nul: von by mě hryznul, no, nezahryz, ale hryznul by.*

Jak je vidět, městská mluva českolipská je sice blízká obecné češtině, ale podíl nářečních prvků severovýchodních je tu natolik vysoký a frekventovaný i u mladší generace, že lze mluvit o specifickém systému smíšeného charakteru. Ukazuje se, že jazyk obyvatel bývalého pohraničí není nijak nivelizovaný a že povědomí příslušnosti k původnímu nářečí do značné míry přežívá.

Olga Roztočilová

Pozn. red. Germanismy, které autorka uvádí, pochopitelně z valné většiny nejsou jen českolipské (a totéž platí i o mnohých jevech obecné češtiny a severovýchodočeských dialektů). Tytéž germanismy žijí zrovna tak na Karlovarsku jako na Valašsku nebo v Brně, i když už zdaleka ne tolik jako např. ještě počátkem století. K jejich ústupu přispělo úsilí obrozenců a brusičů, osamostatnění a ještě daleko účinněji sudetský separatismus, německá okupace, odsun Němců a léta železné opony.

Uvedené germanismy jsou dnes víc než dřív periférií jazyka: mluvčí se jimi přihlašuje k mluvě svých prarodičů v našem po staletí dvojjazyčném prostoru, také však k mluvě, jaká bývala typická pro nižší městské vrstvy (Žižkováci v Praze, brněnská plotna ap.) a která jazykovou čistotou nikdy nevynikala.

Pokud někdo ví o germanismech vázaných na úzce vymezené místo, kraj, město ap., ať nás o nich zpraví. My na důkaz, jak dovedou být germanismy nízké, otiskujeme ukázku z „městského folklóru" pražského:

Povinšujou si tulendu (?) co mám s mojí Nandou
vychovaná jistě nejni mezi žádnou bandou
zóbr holka jako víno a rozumí rumu
u Kocanů v sále jsem s ní pořád v jednom tumlu

R (bis): *Nando ty jsi ta myš fórová*
ty mě nemít tak jsi hotová
dycinky ti stojím za to
Nando ty jsi moje zlato

Ke Kocanům jdem jak domů bez všech komplimentů
před náma se všecko třese v établizementu
muzikanti když nás zmerčej přestanou zahálet
a tu naší bez okolků hned nám začnou válet (R)

Po sále se spolu nesem v nóbl při šlapáku
pak si dáme pivo nalejt rovnou do tupláku
nejdem domů až zas ráno v tom největším pucu
já i Nanda dohromady máme notnou múcu (R)

Tolik píseň nazývaná podle prvního verše refrénu aneb *U Kocanů;* nahrála ji skupina ŠLAPETO v r. 1992.

Soutěž pro naše čtenáře:

V textu písně je řekněme třináct slov cizího původu *(rum* a *víno* nepočítáme). Dokážete všechny objevit, popsat jejich význam v oné „echt pražštině" a uvést jejich cizojazyčné předlohy?

Prémii vypisujeme na lepší čtení prvního verše. To, co je slyšet z nahrávky (texty bohužel nevyšly ani s audiokazetou, ani s kompaktem), vypadá buď na velmi svérázně vyslovené *tuhlentu* (tj. písničku); anebo že by šlo opravdu o nějakou „tulendu", tedy tanec v přitulení, na způsob ploužáku, jenže představte si, v tempu svižné polky...?

-fš-

Z onomastických zákoutí (nebo snad bojišť?)

Dokumenty jednoho putování za křestním jménem

Hlásit se v 50. letech k německé národnosti, chtít dát dítěti německé křestní jméno znamenalo zvolit místo asfaltované silnice pro přizpůsobivé bezcestí plné trní, kde mohly ostny kdekteré místní matrikářky důkladně potrhat vědomí sebe sama. Pokud někdo doufal, že po listopadu 1989 tyto staré jizvy zarostou a nikdo je nebude jitřit... nu, otočme list a čtěme.

dopis Dr. R. H. Ústavu pro jazyk český ČSAV ze 7. 1. 1991; je psán na psacím stroji bez diakritik (německém?), háčky, čárky, kroužky jsou dopisovány ručně; diakritika doplňujeme, jinak přepisujeme bez úprav

Narodil jsem se 13. 05. 1959 v Poličce jako syn sudetoněmeckých rodičů. Rozhodnutí mých rodičů pokřtít mě jménem Reinhard bylo tehdy jak ze strany státních, tak ze strany církevních úřadů nevhodným způsobem zamítnuto.

Žádám Vás proto o laskavé sdělení, zda se v roce 1959 křestní jméno Reinhard nacházelo v seznamu tzv. „povolených" křestních jmen, k zjištění zda zamítnutí rozhodnutí mých rodičů byla zvůle československého státu, či pouze místních orgánů vůči příslušníkům sudetoněmecké národnostní skupiny v Československu, což je důležité pro moji žádost o rehabilitaci v této záležitosti. Dále Vás prosím o laskavé sdělení, zdali jméno Reinhard je uvedeno v díle Dr. Knappové „Jak se bude jmenovat", což je prý jakýsi kodex tzv „povolených" křestních jmen pro současnou dobu. Pokud toto dílo jméno Reinhard pro současnou dobu opět „nepřipouští", žádám Vás zároveň o laskavé „povolení" k oficielní změně mého křestního jména na jméno Reinhard jako přílohu pro moji žádost na odbor vnitřních věcí okresního úřadu.

Jméno René, které moji rodiče byli donuceni zvolit jako úhybnou variantu oproti tehdy panující komunistické zvůli, jsem stejně v běžném styku nikdy nepoužíval a používat ho jako jméno vnucené nehodlám. Proto myslím, že v době demokracie v Československu je vhodné požádat o „legalisování" svého pravého křestního jména Reinhard a jeho zapsání do občanského průkazu.

Předem Vám děkuji za kladné vyřízení této záležitosti a za Vaše pochopení, neboť celý tento případ je čítankovým příkladem útlaku zbytku sudetoněmecké národnostní skupiny v poválečném Československu a měl by již patřit pouze komunistické minulosti.

V úctě (podpis)

odpověď PhDr. Miloslavy Knappové, CSc., vedoucí onomastického oddělení ÚJČ, z 18. 1. 1991 (tedy obratem), č. j. 11/91 (takže za první tři týdny ledna už jedenáctá úřední záležitost onomastického oddělení)

K Vašemu dopisu sděluji:

Pokud lze zjistit, v 50.-60. letech existoval elaborát s titulem „Seznam jmen vhodných k zápisu do matriky, sestavený v dohodě s Ústavem pro jazyk český (seznam není vyčerpávající)". Pracovník našeho ústavu, který se v té době na vytvoření seznamu podílel a agendu s ním spojenou zajišťoval, již nežije. V uvedeném seznamu se Reinhard nevyskytoval, což ovšem neznamenalo, že jako jméno neexistoval. Jak lze z titulu vyčíst, seznam nebyl vyčerpávající, takže zápis jiných jmen než těch, která byla v seznamu obsažena, nevylučoval. Patrně již tehdy existovala praxe, že pro zapsání jména, které nebylo v tomto seznamu, se v souladu s platnými zákonnými směrnicemi vyžadovalo jazykové dobrozdání o existenci jména a jeho základní, pravopisně ověřené podobě.

V jazykové příručce M. Knappové Jak se bude jmenovat je jméno Rainhard (z německého Raginhard) obsaženo a Reinhard se uvádí jako jeho německá (švédská a dánská) podoba. Dodávám, že naše zákony zápis pravopisně ověřených cizojazyčných podob jmen (a tedy také Reinharda) nevylučují.

Naše zákony při důvodech hodných zvláštního zřetele změnu jména umožňují. Z jazykového hlediska jí ve Vašem případě nic nebrání. Dodávám, že Ústav pro jazyk český vydává o jménech pouze jazykové dobrozdání, nikoli „povolení"; pravomoc rozhodnout o zápisu vždy příslušelo a stále přísluší pouze orgánům vnitřní správy.

(razítko, podpis)

dopis městského úřadu ze 12. 4. 1991

ÚŘAD
MĚSTSKÝ NÁRODNÍ VÝBOR V POLIČCE
PSČ 572 11 – OKRES SVITAVY

Návštěvní den: úterý

Pan
Dr.René H[redacted]
Čs.armády 147
Polička

VÁŠ DOPIS ZNAČKY / ZE DNE	NAŠE ZNAČKA	VYŘIZUJE / LINKA	POLIČKA
	108/91	Klanicová	12.4.1991

Věc
Vážený pane doktore.

Vedoucí referátu vnitřních věcí Okresního úřadu v Děčíně nám postoupil Vaší žádost o změnu jména na Reinhard. Okresní úřad Svitavy na vyžádání nám zaslal hlášení z nemocnice v Poličce o Vašem narození, kde však není uvedeno, že by rodiče jméno Reinhard žádali. Aby mohla být provedena pouze oprava jména, tedy bez správního poplatku, potřebuji od Vás prohlášení rodičů s ověřenými podpisy, že jméno Reinhard Vám bylo zamítnuto a potvrzení o národnosti Vašich rodičů ze sčítání obyvatel před rokem 1950. Toto potvrzení Vám vystaví Státní ústřední archiv Karmelitská ulice 2, Praha 1. V žádosti musíte uvést jména a příjmení rodičů, jejich data narození a bydliště, které v tehdejší době měli.

Jestliže na tomto potvrzení nebude uvedena národnost německá, pak bude muset pravděpodobně žádat OÚ Děčín o změnu příj jména.

Město
572 11 POLIČKA

JUDr Dagmar Vašková
vedoucí odboru org.
a vnitřních věcí.

TELEFON 222 53 | BANKOVNÍ SPOJENÍ SBČS, pob. Svitavy, č. ú.: pro inv. a GO 4-31-2626-6; 43-1726-591 pro provoz výd. 31-2626-6; 1726-591 pro inv.-byt. výst. 14-31-2656-7; 51-15220-591 | IČO 277-177 | DÁLNOPIS TELEGRAMY

připravil -jš-

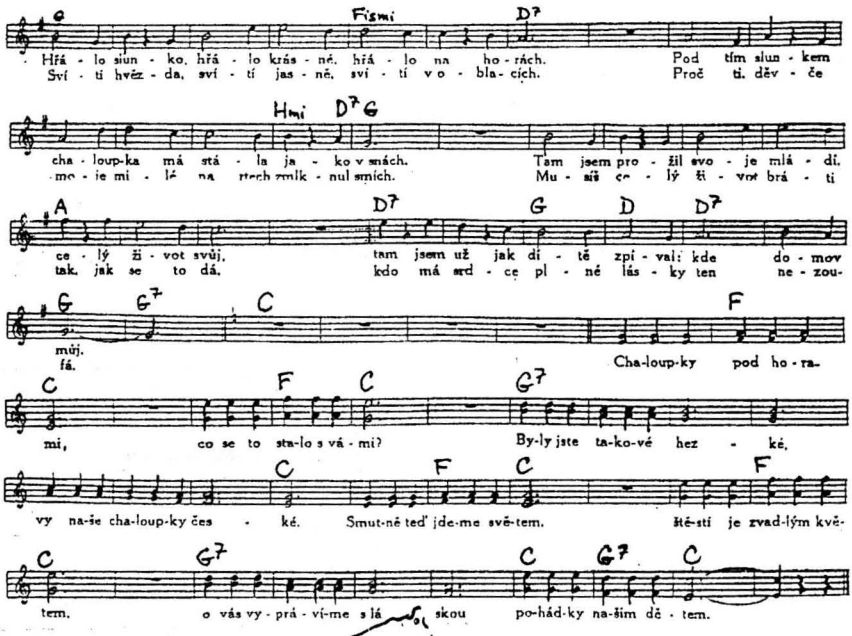

Chaloupky pod horami. Valčíková píseň (na obálce) / Lidový valčík (podtitul). Hudba F. Voborský, slova J. Dalecký. Podle vydání pro zpěv a klavír, nakl. Jan Švehla, Palác Lucerna, Praha II, 1939

Ty naše (české) jinotaje aneb O písničce z doby ohrožení

Kdykoli se pohádkové myšlení srazí s fakty, přechází naše společnost nikoli k reálné úvaze, ale rovnou do podzemí k myšlení alegorickému. Zatímco pohádkové myšlení se o realitu příliš nezajímalo - proto se s ní mohlo tak snadno srazit - myšlení alegorické je nuceno vzít ji aspoň na vědomí. Dává si však záležet, aby to na něm nikdo nepoznal, vyjadřuje se přímo oklikou, nenápadně, vyhýbavě, aby se s realitou nesrazilo znovu. Přitom přicházejí ke cti zejména pojmy meteorologické, neboť řeč o počasí je odedávna považována za politicky neutrální. Tím snadněji na sebe meteorologické výrazy berou významy náhradní, příležitostné. Úsvit, jarní slunko, bouře, temnoty, soumrak — to jsou základní kameny alegorického výrazu skutečnosti.

Hřálo slunko, hřálo krásné, hřálo na horách,
pod tím slunkem chaloupka má stála jako v snách.
Tam jsem prožil svoje mládí, celý život svůj.
Tam jsem už jak dítě zpíval Kde domov můj.

Je to vlastně politicky výbušné. *Kde domov můj* je česká státní hymna, vztahovat českou státní hymnu k území přisvojenému Německem znamená uplaňovat územní nároky, což v r. 1939, kdy píseň *Chaloupky pod horami* vznikla, nemohlo se obejít bez boje. Minulý čas, v němž je text stylizován; mírumilovná valčíková melodie, na niž dvounohý člověk nemůže pochodovat; konečně refrén výslovně odkazující územní nároky do říše pohádek:

Chaloupky pod horami,
co se to stalo s vámi?
Byly jste takové hezké,
vy naše chaloupky české.
Smutně teď jdeme světem,
štěstí je zvadlým květem,
o vás vyprávíme s láskou
pohádky našim dětem.

To všechno tvoří omáčku tak hustou, že původní vzpurné gesto se v ní proměňuje v teskné zamávání na rozloučenou. Uchvatitel nemůže zpěváka podezírat z nepřátelských úmyslů, ale náš člověk plovoucí ve stejné omáčce se původního gesta dovtípí. A kdyby snad uchvatitel přece jenom něco vytušil, vždycky se dá říct, že ty hory nemusí být hned pohraniční, že *Kde domov můj* byla za zpěvákova mládí jen tklivá písnička z ševcovské komedie a vůbec — že je to celé o počasí. Tak je alegorické myšlení bezpečné před nepřáteli a lichotivé k přátelům, neboť počítá s jejich inteligencí, s jejich tvořivým géniem, který teprve učiní z bezobsažné veršovánky angažovanou poezii mnoha významů. Autorsky zkušený lid ostatně

dovede udělat jinotaj i z textu, který se ukáže zbytečně otevřený až v postupující historické situaci. Zakoupil jsem v antikvariátě píseň *Ta naše česká víska pod horama*, zdánlivě jen variantu předchozích *Chaloupek pod horami*, rovněž z r. 1939. Ve druhé sloce se však autoři vymkli alegorické mnohoznačnosti a říkají přímo *Z Čech, Slezska, z Moravy, z Tater až Oravy, my všichni krev stejnou máme. Pro svou rodnou zem oběť přinesem a i tu krev rádi dáme.* Zní to odbojně ještě po půlstoletí. Ale v exempláři, který jsem koupil, je dvojverší *Z Čech, Slezska, z Moravy, z Tater až Oravy* tužkou opraveno na *z celých Čech, z Moravy, jen žádné obavy.* Dál pokračuje text beze změny. Odhodlanost k oběti zůstala, změnil se jen výměr rodné země, v souladu s vývojem situace tak, aby oběť ještě nebyla nutná. Tímto způsobem je možné pokračovat, např. *kolem Sázavy žádné obavy* až k té *hrsti rodné prsti,* která se vejde do exulantova zavazadla, a neslevit ani o píď z odhodlání vycedit poslední kapku krve. Pikantní je, že v témže výtisku zůstalo neopraveno razítko prvního majitele *Rada starších Církve československé v Citolibech.* Popisuji ten antikvární výtisk tak podrobně proto, že ukazuje, jak vzniká jinotaj a jak se na jeho vzniku podílí společenské ovzduší.

Jinotaj umožňuje lidu trpět tři sta let a neztratit za tu dobu pocit odvážné rezistence a duchovní převahy nad hloupým nepřítelem, který neví, o čem mezi sebou mluvíme. Jinotaj tedy zároveň usnadňuje utlačovatelům i jejich nesnadný úděl. Nerozumějíce skrytým významům, nejsou si vědomi žádného odporu a mohou mít pocit, že jsou vítáni. Jinotaj je zkrátka svým dvojím životem ideální pro dlouholetou koexistenci podmaněných a uchvatitelů. Potíže s jinotajem začínají, jakmile tato koexistence pomine. V oněch vzácných a krátkých mezičasech svobodného života. Mohli bychom najednou vyslovit veřejně nejsmělejší myšlenky, ale umíme jen mluvit o počasí.

Tento přepis výkladu **Přemysla Ruta** z audiokazety Český státní zpěvník, která vyšla ve vydavatelství R-A-P r. 1993, připravil se souhlasem autora

-man-

Česká jména pro Němce

Je zajímavé, že všechny české přezdívky pro Němce — většinou expresivního charakteru — se objevují až v moderní češtině. Stará čeština, přestože měla s německým živlem úzké kontakty, vystačila s jediným, neutrálním názvem *Němec.*

Všeslovanské jméno *Němec* najdeme už v nejstarších rozsáhlejších česky psaných památkách Alexandreidě a Dalimilově kronice. Etymologicky se spojuje, jak známo, s adjektivem *němý* — ten, komu Slované nerozuměli, byl pro ně „němý". Jiné výklady (např. z germánského kmene *Nemetes)* jsou nepravděpodobné. Femininum k *Němec* je *Němka či Němkyně*, které se drželo jako rovnocenné ještě do minulého století. Expresivní podoby jména jsou *Němčisko, Němčuha* (viz Jungmannův

slovník) či časté novější — silněji negativně zabarvené — *Němčour* (přípona *-our* je dost vzácná — snad jen *kněžour, kaňour, padour).*

Asi nejčastější přezdívkou je dnes slovo *skopčák.* Původně označovalo německé obyvatele českého pohraničí, kteří přicházeli „s kopců". Expresivita slova je dána příponou -ák i asociací se slovem *skopec*, která možná při vzniku přezdívky hrála svou roli (lidová etymologie?).

Z vlastních jmen pocházejí dnes již neužívané přezdívky *michl* a *fric(ek). Michl* bylo před r. 1918 označení pro Němce v českých humoristických listech (z *Michael*, domácky *Michel). Fric, fricek* žilo hlavně v době válečné a poválečné (asi i vlivem ruštiny). Na toto období je omezena i přezdívka *nácek* „nacista", homonymní s *nácek* „břicho" a *Nácek*, domácky *Ignác.*

Řadu možností nabízejí jména Němců podle jednotlivých krajů a zemí. Máme je dochována v mnoha našich příjmeních (Bavor, Bajer; Prusík, Preiss; Šváb atd.), ale jako přezdívka pro Němce vůbec se uplatňuje snad jen starší *Prušák* a novější *Sasík* (zvláště pro obyvatele bývalé NDR). Některá obyvatelská jména se vůbec užívají zřídka pro své nežádoucí konotace. Řekneme-li např. *[bavorák],* vybaví se nám asi spíš než obyvatel Bavorska automobil BMW (někomu možná i tzv. bavorské pivo, totiž fernet s tonikem). Apelativum *šváb* (název hmyzu) je z něm. Schwaabe, to ze Schaabe, které souvisí se slovesem schaaben „škrabat" (se?); k etnonymu se tedy přiklonilo už v němčině — že by se Švábové jako sousedi ani mezi Němci netěšili zvláštní oblibě? Podobně byl využit i z polštiny přejatý *rus* (a ovšem i jeho ruský ekvivalent *prusjak).*

Bývalé rozdělení na Němce východní a západní (dodnes pociťované) se odrazilo i v pojmenováních jako *západák* na jedné a *enderák, dederon* či dokonce nedávno zachycené *východňár* na straně druhé.

Z dalších přezdívek je dnes živé hyperonymum *Germán,* které vedle svého neutrálního významu funguje už od obrození i jako poněkud hanlivé označení Němců (dnes zvláště těch hlučných a roztahovačných). Ve slangu prostitutek, taxikářů a číšníků má asi původ přezdívka *vepři* zachycená i ve významu Němci vůbec (*vsadím vepře* = vsadím na vítězství SRN).

Rozmanitost i expresivní náboj většiny přezdívek svědčí o úzkých a emocionálních vztazích obyvatel Čech k Němcům. (Je zajímavé, že podobně expresivní přezdívky máme pro Rusy, Rómy, Slováky, nikoli však např. pro Poláky, Maďary ap.). Expresivita má jistě v jazyce své místo; je ale třeba s ní — zvláště u tak citlivé záležitosti, jako je označení národa — opatrně zacházet.

Podle článku Emila Skály ***Die tschechischen und slovakischen Bezeichnungen für Deutschland und die Deutschen,*** *Muttersprache 1964, s. 289-295*

-jr-

Víte,

jaký je původ některých českých exonym (tj. zeměpisných jmen mimo naše území) z německé jazykové oblasti?

Cáchy — něm. Aachen — ze staršího něm. *ze Achen* „do Achenu" (předložky místní se často považovaly za součást místního jména)

Mohuč — něm. Mainz — z lat. podoby *Moguntia*, podobně Mohan (něm. Main)

Kostnice — něm. Konstanz — nevzniklo lidovou etymologií ke *kost*, nýbrž z něm. nářeční podoby *Kostnitz* (stč. též *Konstanc — Ó svolánie konstantské*)

Rakousko — něm. Österreich — pouze české; asi podle hradu *Raabs* (dřívější podoba *Ratgoz*) na soutoku moravské a rakouské Dyje byla nazvána celá země ležící za tímto hradem

Řezno — něm. Regensburg, lat. (Castra) Regina (tábor u řeky Regen) — velmi staré (2. slovanská palatalizace *g* > *z*), lidovou etymologií spojováno s *řezat*

Drážďany — něm. Dresden — ze jména slovanského kmene (luž. *Dřežďane)*, dnes lid. etymologií k *dráždit*

Vídeň — něm. Wien — asi keltského původu, do němčiny asi slovanským prostřednictvím

Celovec — něm. Klagenfurt — obměna slovinského *Cvilovec* (*cviliti* je překlad něm. *klagen „naříkat"*, které se do jména dostalo lidovou etymologií; obrozenci měli i kalk *Želanec*.

Podle publikace I. Lutterer, L. Kropáček, V. Huňáček: ***Původ zeměpisných jmen,*** *Praha 1976*

-rej-

Ey, Mann! - pro poučení, pro pobavení, ale opatrně!

Současná doba s sebou přináší i na poli zájmů o cizí jazyky nové pohledy, nové přístupy, otvírají se nové oblasti, dříve z nejrůznějších důvodů přehlížené, ba i tabuizované. Patří sem i publikace, jejichž ctižádostí je přiblížit českému zájemci to, co důstojné a reprezentativní lingvistické práce ponechávaly většinou dosud na periférii svého zájmu: slovní a frazeologický materiál reprezentující tu vrstvu jazyka, která se v běžných slovnících vyskytuje nanejvýš jen sporadicky. Autoři příručky *Ey, Mann!* vymezují v úvodním slově zpracovanou oblast poněkud matoucím způsobem jako „hovorovou němčinu, žargon, argot — jedním slovem slang". Nehledě na nejednoznačnost termínu

„slang" v anglosaské, německé a české lingvistice, je na první pohled patrné, že knížka nemůže splnit to, čím slibuje v předmluvě být, slovníkem současného německého slangu. K tomu jí poměrně hodně chybí a něco je tu podle našeho chápání pojmu navíc. Především tu je jen mizivě zastoupena vrstva pojmenování vázaných na určité pracovní prostředí, tj. takových výrazů, u nichž je expresivita méně výrazná, popř. už zaniklá. Naopak, expresivita nejprudší intenzity z mnoha oddílů knížky — buďme také expresivní — přímo kape. Z málo pochopitelných důvodů jsou např. do oddílu „základní slova" zařazeny pouze vulgární výrazy týkající se sféry vyměšování a pohlavního obcování; navíc se obojímu v mnohem rozvětvenější a šťavnatější podobě věnují samostatné oddíly. Devadesát procent knihy tedy zabírají výrazy o choulostivé problematice (alkoholismus, drogy, kriminalita). Kdo by se jimi chtěl blýsknout v konverzaci, musí počítat s tím, že kdekoli mimo domovskou sféru těchto výrazů hovor vyústí ve společenský karambol.

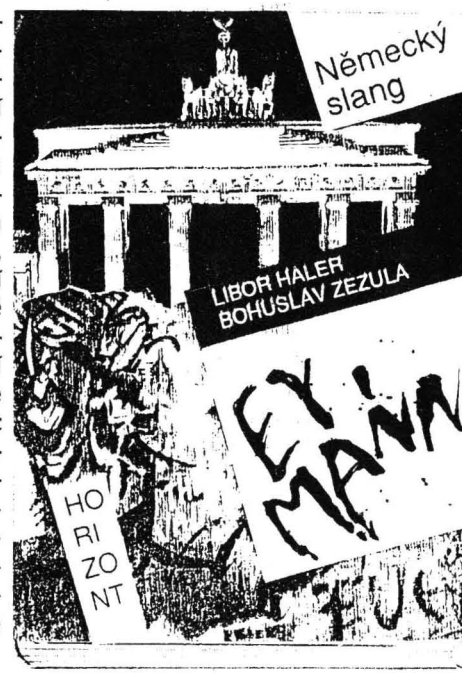

Konečně — kdo chce takové výrazy mít (ve slovníku nebo ve své vlastní, aktivní slovní zásobě), ať je má. Je však slabinou knihy, že nemá pro vyváženost také oddíl se „slangovými" výrazy pro **kladné** hodnocení: třeba jak německy říct, že někdo je *kus chlapa / řízek / bouchač*, že muzika *jede / vaří / je bezva / je boží*, že jsme včera *pařili*, že ta buchta (= holka) byla *parádní* ap.

Prolétneme-li knížku zběžným pohledem, zjistíme, že velké množství výrazů můžeme zařadit k tzv. „Jugendsprache", jazyku, kterým mluví mezi sebou mladí lidé v prostředí, kde mohou být maximálně společensky uvolnění. V tomto ohledu je tedy výstižnější podtitul knížky *Die Jugend- und Umgangssprache im Deutschen*, i když ani ten nevystihuje obsah dílka přesně. Na jednotlivých stránkách se tu totiž setkáváme rovněž s materiálem, který vůbec nemá původ v mluvené podobě jazyka, nýbrž pochází ze světa intelektuálního, hlavně z inspirace literární. Navíc jde často o obraty, které se v mluveném jazyce prakticky nevyskytují nebo je slýcháme a používáme zřídka (např. *ich geriet in Harnisch* stylově vůbec neodpovídá českému převodu *to mě dožralo*).

Uspořádání knížky našlo inspiraci v populární příručce „Wang dang americký slang" (autor S. Nicolas, Praha, Horizont 1992). Někdy se jí autoři dali ovlivnit až příliš: například vytvořili zvláštní oddíl s frázovými slovesy, běžný v učebnicích angličtiny, ale pro němčinu bez opodstatnění.

Snad bychom se ještě mohli pozastavit nad příliš velkou libovůlí a náhodností sběru: těžko může uspokojit materiál, který poskytla početně omezená skupina mladých rodilých mluvčích, a pouhá jejich křestní jména, uvedená v počátečním poděkování, jsou informací až příliš kusou. Pokochejme se však raději několika úsměvnými (a společensky únosnými) ukázkami z příručky:

er hat einen IQ von 5, ein Stuhl hat 6 — *je úplně vypatlanej*
die Saftschnecke hanl., žert. — *čůza*
die Tussi — *buchta* (hezká dívka)
Pipi machen — *čurat*
der flotte Otto — *průjem*
'runterschütten — *kopnout to tam, vypít to na ex* (doslova nalít dolů)
ja, Kuchen! — *houby s voctem!* (doslova koláč)
sei kein Frosch! — *neupejpej se!* nebuď labuť! (doslova žába)
er hat eine Meise — *je střelenej* (doslova má sýkorku)
der Schizzo — *magor*

a úplně na závěr jeden drsnější příklad:

der Komposti — *vykopávka* (starší člověk hodící se už jen pro „kompostaci")

Hodně veselých chvil nad knížkou **Ey, Manni německý slang** (Praha, Horizont 1994) přeje

Jiří Pešička

Je znalost polštiny bezcenná?

U stolu naproti mluví se teď o polštině (...). Tvrdí tam teď kdosi, že kdo umí česky a německy, umí také polsky. Polština je prý jen smíšeninou obou těch jazyků. Např.: „Co se fraguje pan?"

Jan Neruda, Povídky malostranské. Praha 1993, s. 214

Výklady zaslechnuté a zaznamenané hrdinou povídky *Figurky* mají jistě pouze hodnotu hospodského povídání, i když zrnko pravdy přece jen obsahují (v polštině na rozdíl od češtiny se slova převzatá z němčiny nestala traumatizujícím problémem, ale jsou normální složkou spisovného vyjadřování *(dach* „střecha", *gwałt* „násilí"). Také se tu ovšem prozrazuje, že zjednodušující představy a pověry o tomto jazyce u nás mají dlouhou tradici. A je to tradice, která je kupodivu stále živá. Pro leckoho se obraz polštiny stále spojuje s vtipy, jaké kolovaly za československo-polské krize v roce 1938 a pak ještě dlouhá léta *(rozhlas* se polsky řekne *kisynka prolhana).* Někdo považuje polštinu za „šišlavou" (má totiž větší počet sykavek než čeština), někomu se zdá, že v každé polské větě se musí vyskytovat slovo *pan (proszę pana, pan za pana...).* Kvůli spřežkovému pravopisu se jako podivné až exotické mohou jevit výrazy, jež jsou vlastně češtině velmi podobné *(szczekać — štěkat).*

Skutečnost je pochopitelně složitější i prozaičtější. Čeština a polština jsou jazyky blízko příbuzné a jsou mezi nimi četné shody — ale objevují se tu také nezanedbatelné rozdíly. Získat schopnost porozumět polštině přitom ovšem není až tak obtížné; a je to jistě užitečné nejen pro lepší orientaci na trhu v Cieszyně, ale také např. vzhledem ke kvalitám polské kultury a vědy (odborníci z mnoha oborů potvrdí, že polské původní i překladové vědecké publikace jsou na úrovni zcela špičkové). Pro začátek je potřeba seznámit se alespoň s principy pravopisu a na druhé straně výslovnosti (abychom např. věděli, že slyšíme-li *tfuj,* není to citoslovce odporu, ale polský protějšek našeho zájmena *tvůj* — píše se *twój)* a osvojit si několik desítek nejfrekventovanějších odlišných výrazů.

Mnoho informací o vztazích češtiny a polštiny, zajímavých a potřebných pro praktické dorozumívání, najdeme v pracích olomouckého polonisty Edvarda Lotka. Z jeho knížky *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi* (Ostrava 1986) vybíráme na ukázku příklady tzv. zrádných slov, tedy slov, která jsou v obou jazycích formálně shodná nebo velmi podobná, avšak neshodují se svými významy.

čeština:	**polština:**
bezcenný	bezcenny „mající velkou cenu, velmi cenný"
brakovat	brakować „chybět"
cudný	cudny „velmi pěkný"
čerstvý	czerstwy „suchý, tvrdý (o pečivu); zdravý, čilý (o člověku)"
doba	doba „časový úsek 24 hodin; epocha"
konečný	konieczny „nutný, nezbytný"
květen	kwiecień „duben"
láska	laska „hůl; malý kousek něčeho"
lis	lis „liška"
meškat	mieszkać „bydlet"

nástroj	nastrój „psychický stav, nálada“
obecný	obecny „přítomný; dnešní, současný“
odporný	odporny „odolný, otužilý, imunní“
okres	okres „fáze, stadium; období“
otočit	otoczyć „obklopit“
pevně	pewnie „rozhodně; pravděpodobně“
podobat se	podobać się „líbit se“
popírat	popierać „podporovat něco; zdůvodňovat, potvrzovat“
popravit	poprawić „provést opravu; zlepšit“
pověst	powieść „román, vyprávění“
povšechný	powszechny „týkající se všech nebo všeho; častý, každodenní“
právě	prawie „skoro, blízko, téměř“
přítomný	przytomny „příčetný; pohotový, bystrý“
sklep	sklep „obchod, krám“
skoro	skoro „jakmile, poněvadž, když“
skutečný	skuteczny „účinný, působivý, efektní“
správa	sprava „záležitost, věc“
statek	statek „loď“
šukat	szukać „hledat, vyhledávat“
troska	troska „strast, trápení; péče“
udávat	udawać „předstírat, kamuflovat“
úroda	uroda „krása, půvab, kouzlo“
výrok	wyrok „rozsudek“
záchod	zachód „západ“
zápach	zapach „příjemný pach, vůně“
zápas	zapas „zásoba, rezerva; náplň; záložka“
závod	zawód „povolání, profese; zklamání“
zbytek	zbytek „přepych, luxus“
žalovat	żałować „cítit žal, smutek; litovat; nemístně šetřit, omezovat výdaje“
žárlivý	żarliwy „horlivý, zapálený“

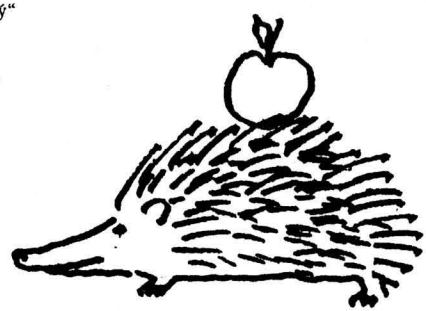

ježek - kaktus pochodowy

-pm-

Zájemce o česko-polskou problematiku upozorňujeme, že Pedagogická fakulta v Ústí n. L. letos vydala ve spolupráci s Vysokou školou pedagogickou v Čenstochově sborník *Česko-polské rozhovory*, který zahrnuje příspěvky z ústecké mezinárodní konference ve dnech 12.-14. 10. 1993. Z obsahu vybíráme:

Nacionalismus veršů Bezručových (Ivo Harák)
Antropomorfizace v prózách Ludvíka Vaculíka Morčata a Andrzeje Zaniewského Potkan (Jitka Vopravilová)
O wpływach języka czeskiego na polski (Janusz Siatkowski)
Školní výzvy v češtině a polštině (Jana Svobodová)
Česká a polská slovní zásoba v nářečí tzv. Českého koutku v Kladsku (Marie Racková)
Polsko-czeskie związki leksykalne (Jan Basara, Anna Basara)
Polská osobní jména v současné české antroponymii (Miloslava Knappová)

-dl-

Jidiš a ivrit — slovanské jazyky

V roce 1990 vydalo seriózní německé nakladatelství Otto Harrassowitz, které vydává převážně knihy vztahující se k orientalistice, knihu Pavla Wexlera *The Schizoid Nature of Modern Hebrew: A Slavic Language in Search of a Semitic Past (Schizoidní povaha moderní hebrejštiny: slovanský jazyk hledající semitskou minulost).* Jedná se o jednu z nemála publikací profesora slavistiky na univerzitě v Tel Avivu, ve které rozvíjí svoji nesporně originální tezi o tom, že ivrit (moderní hebrejština) a jidiš (jazyk, který pochází ze středověké němčiny a obsahuje hebrejské, slovanské a románské elementy) patří do rodiny slovanských jazyků. Tato smělá hypotéza vychází z premis, které na sebe vzájemně navazují a vytvářejí tak spletenec polopravd, hypotéz a nesmyslů. Načrtnu stručně Wexlerovy teze.

a) Jidiš vzniklo na území dnešního Německa, které tehdy (v 10.-11.stol.) bylo dvojjazyčné. P. Wexler tvrdí, že základem jidiš je jazyk západních lužických Srbů (naprosto opomíjí fakt, že nejstarší jidiš památky byly nalezeny v Porýní a na Mosele, kde nežily žádné slovanské kmeny) a že teprve později došlo k lexikálnímu posunu do němčiny (fakt, že v jidiš textech psaných v Německu předtím, než se Židé ve 14. stol. vystěhovali do slovanských zemí, se nevyskytují žádné slovanské výrazy, Wexler opět pomíjí). Z takových premis tedy jasně vyplývá, že **jidiš je západoslovanský jazyk**.

b) Ivrit není „zázračné" oživení hebrejštiny. Rekonstrukce a úprava mrtvého jazyka je podle P. Wexlera pouze něco jako sionistický reklamní trik. Tvorbou nového jazyka se zabývali lidé, kteří byli rodilí mluvčí jidiš. Z toho vyplývá naprosto logicky(!), že vycházeli ze své mateřštiny a provedli pouze částečný jazykový posun, tedy že nahradili nehebrejská slova („pouhých" 80-85 % slovní zásoby!) hebrejskými a aramejskými, přičemž ponechali syntaktickou a morfologickou stavbu jidiš. Z toho autor usuzuje, že **ivrit, jehož základ tvoří jidiš, je též západoslovanský jazyk**.

Pikantní je závěrečné konstatování, že jidiš a ivrit jsou slovanské jazyky, které jsou v rámci své jazykové rodiny ve dvou ohledech unikátní: jednak v tom, že **se oba jazyky píší hebrejským písmem**, a dále v tom, že se jedná o jazyky heterogenní, které mají **„relativní nedostatek slovanské slovní zásoby"**.

A je to: kniha vyšla, cituje se, recenzuje se... Co si přát víc? Je ale smutné, že o práci, jejíž samotný titul dává tušit, že půjde o nesmysl, slyší široká lingvistická veřejnost víc než o řadě podstatně lépe fundovaných studií z produkce téhož nakladatelství.

Alice Rahmanová

Jak oženiti rabínku s arcibiskupem?

„Nu, patrně těžko, *ne-li vůbec*. ERICH SEGAL patří však mezi intelektuální a navíc úspěšné autory (okolnosti ne vždy se doplňující) a nadto je *odborníkem přes latinskou a řeckou literaturu. Jen proto* se rozhodl *šlápnout do tohoto vosího hnízda* a ve svém posledním románu

VÍRA A LÁSKA (Knižní klub) učinit něco pro svět zmítaný více než kdy jindy *rasovými* spory a předsudky. (...) Zatímco Danny je předurčen kráčet ve šlépějích otcových a stát se dalším silzským rabínem, Debora skromnou a pečlivou ženou svému (rodinou) vyvolenému muži a Timothy pravděpodobně gaunerem a později zločincem, *je všemu naopak*. Danny se necítí na to *celebrovat židovské komunitě* a místo *tóry* si raději listuje ve *Wall Street Times*. (...) *Debora se vzpříčí zavedené funkci manželství* a s nemanželským dítětem odchází do kibucu mezi neskonale svobodomyslnější Izraelce. (...) motiv, který se táhne jako *rudá nit* celým románem a spojuje přes vzdálenost a léta všechny tři jinak nespojitelné osudy — to dítě je právě *papa* Timothyho. (...)"

Ivan Vágner, NK 31/1994, s. 3

Raději dost citátů, dál to nebude lepší. Autor se sice snaží, ale — prostě neumí. Chválí Ericha Segala za velké znalosti židovského a křesťanského světa, ale sám neví, že *celebrovat* se může jen mše, nikoli židovská bohoslužba, nebo že *papa* je označení pro papeže; pro nuncia Timothyho by se nejspíš hodil titul *Excelence*. Ještě hůř zachází I.Vágner s informační strukturou textu a hlavně s jazykem. Teprve dedukcí zjistíte, že Debora odchází mezi „svodomyslnější Izraelce" — z Ameriky. A že by E. Segal šlapal „do tohoto vosího hnízda" *jen* proto, že je odborník „přes latinskou a řeckou literaturu", to je skutečný objev; Segal je totiž autorem velmi úspěšných zamilovaných románů z různých prostředí, např. z lékařského prostředí, ačkoliv není „odborník přes" např. naftové motory.

Z jazykových lahůdek si všimněme záliby v aktualizaci frazeologických spojení (doufám, že nejde o pouhou neznalost). Tak obrat *vosí hnízdo* je použit značně nepřiléhavě, náležité by bylo rozetnout *gordický uzel* nebo rozmotat *klubko problémů*. Debora se *nevzpříčí* (to dělává kost v krku), nýbrž *vzepře* „zavedené funkci manželství" (spíš asi *instituci* manželství), a když se nějaká *nit* táhne románem, bývá *červená; rudá* bývá *krev, růže* nebo *záře nad Kladnem*. A hlavně žena (rabínka) se česky nežení, nýbrž *vdává*; je otázka, do jaké míry jde o vliv angličtiny, v překladech se s tímto jevem setkávám. Je však jisté, že v současné češtině jsou pro generalizované užívání jednoho výrazu z více synonym předpoklady a vzory; srov. nezadržitelný nástup předložky *díky* na úkor synonymních výrazů *zásluhou, v důsledku* aj. (klasické *„díky tajfunu* přišly tisíce lidí o přístřeší").

Vrchol Vágnerova jazykového neumětelství je však v kreacích syntaktických. První věta ukázky vypadá svěže a inovačně, než se nad ní zamyslíte: ale ovšem, má znít naopak: *Nu, patrně těžko, jestli/pokud vůbec* (lze oženiti ...). Jenže když ona ta spojka *-li* je tak hezky knižní, a tedy ozvláštňující, a autor ji tolik chtěl mít! A když se nedala použít bez úrazu v kladné větě *(patrně těžko, vůbec-li)*, vypomohl si opěrným *ne*. Co na tom, že vznikl nesmysl. Velmi instruktivní je také příklad na vyšinutí z vazby: náležité je *místo v tóře* (ne tóry) *listuje v novinách*. A v dlouhém souvětí začínajícím *Zatímco Danny je předurčen ...* se na konci povedl opět klasický příklad na kontaminaci, spřažení vazeb (o nevhodném užití časů a o stylizaci nemluvě): *je všemu naopak* vzniká jako překrytí obratů *je tomu naopak* a *všechno je naopak*. Chtělo by to nejdřív hodně psát do šuplíku a nechat si radit od odborníků, terpve později uvážlivě publikovat.

-ul-

Češi na Ukrajině: některé vývojové tendence

Je známo, že značné množství Čechů žije — ve větších nebo menších skupinách — v mnoha zemích světa: ve Spojených státech amerických, Kanadě, Argentině, Rumunsku, Polsku, v republikách bývalé Jugoslávie a Sovětského svazu, zejména na Ukrajině.

Na Ukrajině se Češi usídlovali odedávna. Existuje hodně faktů, které svědčí o tom, že mezi Čechy a východními Slovany byly dobré sousedské vztahy ještě v době Kyjevské Rusi. V Lavrentijevském letopisu je napsáno: И бѣ жива <Володимирь> съ кнази околними миромь. съ Болеславомь Лядскымь и съ Стефаномъ Соугорьскымь. и съ Андрихомь Чешськымь. и бѣ миръ межю ими и любы.[1] *(I žil Vladimír s knížaty sousedními v míru. S Boleslavem Ljadským i se Stefanem Uherským. I s Andrichem [Oldřichem?] Českým. I byl mír mezi nimi a láska.)* Tyto vztahy se úspěšně vyvíjely jak ve sféře osobních kontaktů, tak i v oblasti politiky, obchodu a kultury.

Ve 14. stol. vznikají na ukrajinských zemích, jež tehdy podléhaly vlivu Polska a Litvy, celé české osady. Spolu se slezským knížetem Vladislavem Opolským, panovníkem Haličské Rusi, přicházejí rotmistři, puškaři, řezbáři, zlatníci, představitelé duchovenstva, kteří zastávají funkce ve vojenských jednotkách, na zámcích, při knížecím dvoře. Dějiny znají například jistého kanovníka Jana Čecha, který žil v r. 1398 ve Vilnu, měšťana Mikuláše Čecha, který postavil v r. 1406 ve (městě) Lvově kapli na počest svatého Václava, Víta a Prokopa, pana Štemberka, který byl v r. 1524 litevským kancléřem, atd. — Nová stránka v dějinách česko-ukrajinských vztahů byla zapsána s vývojem husitského hnutí, které mělo velký vliv na tehdejší život Polska a Litvy. Později, když husité byli v Čechách a na Moravě pronásledováni, hodně z nich se usídlilo v sousedních zemích, včetně ukrajinských.

Avšak hromadná emigrace Čechů na Ukrajinu byla zaznamenána teprve ve druhé polovině devatenáctého a na začátku dvacátého století. Carská vláda sice roku 1819 přístup kolonistů do celého tehdejšího Ruska oficiálně zastavila, ale Slovanům udělovala výjimky, jak to odpovídalo jejím politickým záměrům. V r. 1861 se spolu s jinými Slovany na západní a jižní Ukrajinu začaly stěhovat české rodiny. V polovině šedesátých let 19. stol. vznikly zvláště příznivé podmínky pro přesídlení Čechů na Volyň, kde se vláda po potlačení polského povstání v r. 1863 snažila vytlačit polské pozemkové vlastnictví. Již v září 1867 přišlo na Volyň 14 rodin, které založily první českou osadu Hlinsk[2]. V letech 1868 až 1874 se tam přestěhovalo asi 20 tisíc Čechů. Katolíkům se sice zabraňovalo kupovat půdu: správa jihozápadního kraje se však spokojila s vysvětlením Čechů, že jsou potomci husitů a že katolíky se jen nazývali v podmínkách Rakouska-Uherska. První kolonisté měli ve srovnání s místními usedlíky řadu výhod: zejména do dvou let nabývali ruského občanství, byli zbaveni vojenské povinnosti, pět let nemuseli platit daně, měli zvláštní výsady v náboženské sféře a vlastní územní samosprávu. Ale koncem století bylo toto zvýhodněné postavení Čechů na Ukrajině zrušeno. Řada z nich musela dokonce přestoupit na pravoslaví, neboť příslušníci jiné víry nesměli přikoupit další půdu.

Češi se usídlovali na Ukrajině jako jednotlivé rodiny do již existujících obcí, nebo zakládali vlastní osady vedle ukrajinských. Názvy těchto osad na Volyni obsahovaly komponent *Český: Hubín Český, Borščovka Česká* atd. Vesničky na jihu Ukrajiny dostávaly vlastní názvy typu *Bohemka, Čechy, Čechovka, Sirotinka* aj. Češi pěstovali obilí, řepu, brambory, kukuřici, slunečnice a jiné zemědělské rostliny, chovali jatečný dobytek a koně. Většina kolonistů se soustředila ve Volyňské gubernii a také v Kyjevské, Podolské, Chersonské, Tavrické a Poltavské. Podle údajů Prvního celoruského sčítání obyvatelstva žilo na Ukrajině

před první světovou válkou asi 45 tisíc Čechů.[3] Podle údajů posledního sčítání lidí v r. 1989 bylo jich na Ukrajině už jen 9100[4]. Zmenšení počtu Čechů na Ukrajině je podmíněno různými příčinami, z nichž hlavní jsou migrační procesy a procesy etnické a kulturní asimilace. Jestliže na počátku 20. století se ukazuje jistý vzestup kulturní aktivnosti Čechů (vydávají se v mateřském jazyce noviny Ruský Čech (1906-1918), týdeník Čechoslovan (1911-1918), fungují osvětářské spolky a při nich dokonce školy atd.), pak už od konce 20. let se situace radikálně mění: likvidují se spolky, vydavatelství, školy v mateřském jazyce. Všechno toto a také násilná kolektivizace mělo za následek hromadnou reemigraci Čechů. Zvlášť velká skupina Čechů (asi 40 tisíc) přišla zpět do Československa v prvních poválečných letech, kdy příslušníci československé jednotky pocházející z Volyně požádali o to, aby mohli zůstat v republice. Po nich následovaly i další části obyvatelstva, hlavně ze západní Ukrajiny. V poslední době se do České republiky přestěhovalo asi dva tisíce volyňských Čechů z oblastí postižených černobylskou havárií. Motivací byla starost o život dalších generací a o udržení národnostní identity.

A co ostatní Češi? Dnes zůstává na Ukrajině asi 7 tisíc Čechů, kteří žijí hlavně na venkově v Oděské, Nikolajevské, Zaporožské a Rovenské oblasti a také na Krymu. České vesnice jsou v úplné izolaci nejen od své staré vlasti, ale i od sebe navzájem. Nicméně zachovávají svou českou komunitu a nejdůležitější etnické specifické rysy, ctí svůj původ a českou kulturu. Stálost rysů etnického specifika se projevuje především ve sféře duchovní kultury: zvycích, náboženských představách, folkloru. Přestože ukrajinští Češi nemají své vlastní školy a vydavatelství, udržují svou mateřskou řeč, zpívají staré české písně věnované mistru Janu Husovi, své historické vlasti a touze po ní. Folkloristé Oděské univerzity zapsali asi 300 takových písní. Melodika těchto písní, které sborově zpívali dospělí a děti na tzv. nedělních shromážděních, často připomíná melodiku ukrajinských a ruských písní: stejně se zpívá česká *Za císaře Ludvíka* a ukrajinská Ой, дівчино, шумить гай, česká *Stojí hruška v širém poli* a ruská Стенька Разин aj[5].

Značnému místnímu vlivu se podrobují i české dialekty na jihu Ukrajiny. Typickým z tohoto hlediska je dialekt již vzpomínané vesničky Čechy (Oděská oblast), založené na počátku 20. století. Ještě před válkou bylo její prostředí víceméně homogenní, Češi v ní tvořili většinu obyvatelstva a čeština byla převažujícím dorozumívacím prostředkem. Po válce, zvlášť koncem padesátých let, se tady etnická a jazyková situace výrazně změnila: hodně Čechů, mladých rodin a mládeže, odešlo do měst (Oděsy, Kotovska, Poltavy aj.) a ještě víc Ukrajinců a Moldavanů přišlo do vesnice. Dnes tam je hlavním dorozumívacím prostředkem ukrajinština; čeština je odsunuta do sféry rodinného života. Přitom různé věkové skupiny ovládají místní český dialekt nerovnoměrně: starší generace lidí, kterým je dnes přes 70 let, znají tento dialekt dobře (přejali ho od svých rodičů, kteří byli ještě jako malé děti převezeni na Ukrajinu); řeč střední generace se liší od řeči starších větším množstvím ukrajinismů, rusismů a moldavismů; ještě větší odlišnosti jsou v řeči mladých lidí, kteří v každodenní praxi (v zaměstnání, ve škole, v rodinách se smíšeným manželstvím atd.) užívají ukrajinštiny. Příčinou postupné degradace "ostrovních" českých dialektů je jejich trvalá izolace od mateřských dialektů, obecné a spisovné češtiny, neexistence českých škol, tisku, rozhlasu a televize, aktivní migrační procesy.

Nicméně jihoukrajinské české dialekty žijí a dobře zachovávají (zvlášť v řeči příslušníků starší generace) charakteristické rysy svých mateřských dialektů. Například pro český dialekt vesnice Čechy jsou příznačné tytéž znaky jako pro dialekty severovýchodočeské podskupiny, a to:

1. koncovka *-oj* v dativu a lokálu jednotného čísla podstatných jmen mužského rodu: *tatinkoj, studentoj, Pavloj, sousedoj;*

2. koncovky *-ou, -ej,-aj* v slovesných tvarech 3. osoby množného čísla: *žijou, běžej, dělaj;*

3. tvar *seš* v 2. osobě jednotného čísla slovesa *být* ve funkci spony; ale v min. čase vznikají složené formy typu *šels tam;*

4. výslovnost *u* místo *v/f* na konci zavřených slabik: *chliu, kreuní, pruní*;

5. výslovnost *ej* místo *í* po ostrých sykavkách: *cizej, sejtko, cejcha;*

6. krácení délky samohlásek v různých pozicích: *pracovnik, dum, řikat;*

7. zjednodušení skupin souhlásek: *cera, dyby, dycky, šesnáct, říbě, řbet, deš, ste, japka, zved se, řek, moh, třás* aj.

Na závěr si dovolím uvést jen malou ukázku tohoto dialektu. Je to vyprávění starší ženy (ročník 1919) o svých dětech, které se přestěhovaly do města:

Dostala sem psaní ot cery. Už dlouho sme neměli ot nich psaní, tak sem si myslela, že voni asi stuňou ... a proto nepišou. To se ví, že se nám po nich stejská. Vzpomínáme si na nich dicki. Aninka říká, že Marii a Ondřičkoj je dobře. Dibi jim bylo dobře, tak bi o tom napsali. Ale už toho dost. Uvařila sem poliuku, upekla sem livance s japkama. Touto ukázkou a jinými údaji bych chtěl upoutat pozornost vědců, zejména jazykovědců, k problematice Čechů žijících na jihu Ukrajiny. Jestliže o volyňských Češích se ví relativně dost, jak ve vědeckých, tak i ve veřejných kruzích (psalo se o nich a píše hodně v tisku, jsou jim věnovány disertační práce[6] atd.), pak o jihoukrajinských Češích se ví velmi málo. Pro lingvisty by zřejmě bylo zajímavé prozkoumat vztahy "ostrovních" českých dialektů s místními dialekty na straně jedné a zjistit na straně druhé možné starobylé nářeční rysy, "které na domácím území vlivem novějších vyrovnávacích procesů značně již ustoupily nebo i zcela zanikly"[7].

Josef Anderš

Poznámky

1 РУСАНІВСЬКИЙ, В. М. (1973): Слов'янські міжмовні зв'язки і формування 6 функціональних стилів української літературної мови XVI-XVII ст. VII Міжнародний з'їзд славістів. Київ, с. 5.

2 КОВБА, Ж. Н. (1974): Чешская эмиграция на Украине во второй половине XIX — начале XX века. Автореферат кандидатской диссертации. Львов, с. 7.

3 Tamtéž, s. 10.

4 НАУЛКО, В. И. (1992): Чехи і словаки України: динаміка чисельності і сучасні культурно-побутові процеси. In: X Всеукраїнська славістична конференція »Духовне відродження слов'ян у контексті европейської та світової культури«. Тези доповідей. Т. 2. — Чернівці, с. 183.

5 КЛЕЦЬ, Р. М. (1988): Кбирання чеських пісень на Україні. In: Народна творчість та етнографія. Київ, с. 75.

6 МЯЧИНА, К. И. (1974): Очерк языка чешского говора села Малая Кубовщина на Украине (Фонетика. Морфология. Лексика). Минск: Институт языкознания им. Я. Коласа.

7 BĚLIČ, J. (1972): Nástin české dialektologie. Praha, s. 21.

Příběh skoro detektivní

Ptáka poznáš podle peří, člověka podle řeči. Alespoň někdy. Máte-li štěstí, jako třeba profesor Higgins. Avšak i pražský dialektolog, když uslyší rodilého Pražáka např. říkat, že *už chodí v tom novom kabátě*, pozná, že dotyčný není z Dejvic, ale třeba z Vršovic nebo ze Strašnic. To proto, že benešovský typ skloňování *má maleho pejska, došel k malemu domku, jezdí v takovom červenom autě* vytváří územní enklávu zahrnující i jihovýchodní okraj Prahy. Nebo když uslyší nadšeného houbaře se chlubit, že našel dva *havíře*, s určitostí pozná, že mluvčí je z Příbramska. Křemenáči, který má jinak celou řadu krajových jmen, se tak totiž říká jen tam. Taková kouzla dokáže krajový zeměpis.

Poznat však, jaký je regionální původ Čechů z Ukrajiny (z Malé Zubovštiny na Žitomirsku), kteří se po černobylské katastrofě mohli nedávno vrátit do staré vlasti (a jimž se zjednodušeně říká Volyňští Češi nebo prostě Volyňáci), už s takovou určitostí nelze. Údaje z různých kronik se úplně neshodují, různí se i dílčí zkušenosti jednotlivých rodin. Že však pocházejí ze severovýchodních Čech, je z jejich řeči zřejmé dodnes. Dokonce můžeme odhadnout, že byli spíše z Čech východních než z části severní. Přestože se totiž v jejich řeči dochovala celá řada vzácných archaismů, podkrkonošské jevy (jako *kerk, sellák, lejžet, slyšal)* mezi nimi nenajdeme.

Když si vezmeme na pomoc první svazek Českého jazykového atlasu, který obsahuje mnoho izoglos lexikálních, můžeme však ve svém detektivním pátrání pokročit dále. Je třeba trpělivě srovnávat a zvlášť bedlivě si všímat zejména těch izoglos, které zahrnují jen části východních Čech. A tu nám detektivní štěstí přeje. Zjišťujeme například, že Volyňští stejně jako část Středočechů říkají šilhavému *šmirkavej* a že nekoulují, ale *kuličkujou*. Na okrajových úsecích východních Čech se však už tak neříká. Najdeme ovšem i opačné případy. Copu říkají *rulik* a okurce (ten) *vokurek*, a to zase ve shodě s Východočechy, a ne se Středočechy. Zakreslíme-li si dnešní překřížení těchto obojích izoglos, vychází nám, že jádrem naší kolonizace mohlo tedy být území jižně od Hradce Králové zahrnující i širší Pardubicko.

Je to velmi pravděpodobné, i když bereme v úvahu, že v průběhu oněch sta let, která nás dělí od doby kolonizace, izoglosy ustoupily. Pointou našeho „důkazního řízení" je konečně fakt, že výraz *stáj*, označující v Zubovštině půdu obytného domu, je v tomto významu na mateřském území velmi vzácný a v atlase je doložen už jen ve dvou lokalitách výzkumné sítě. Podíváme-li se na mapu, s překvapením zjišťujeme, že oba tyto body spadají právě do onoho vymezeného území. Lepší vyústění našeho příběhu si tedy nemůžeme přát.

Jestli bychom ovšem na základě tohoto našeho detektivního rozuzlení vyhráli soudní při, nelze s určitostí říci; jisté je však aspoň to, že náš příběh přináší vzácné svědectví o tom, jak i jazyková fakta mohou být užitečná pro širší poznávání historie naší národní kultury.

Jana Jančáková

PŘEKŘÍŽENÍ STŘEDOČESKÝCH A VÝCHODOČESKÝCH IZOGLOS

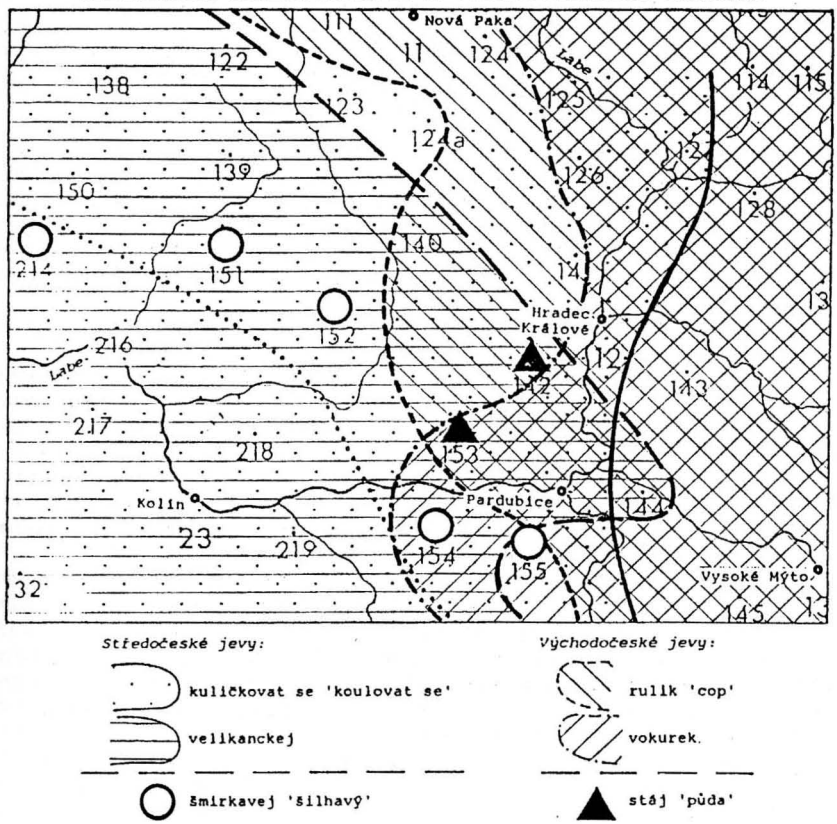

Největší zahraniční bohemistika?

Pravděpodobně ano, alespoň relativně k velikosti státu. Ale možná i absolutně. A kdeže to? V Bulharské republice.

Představte si ani ne devítimilionový stát, v němž se bohemistika studuje jako obor na dvou ze tří „klasických" univerzit, v hlavním městě Sofii a v druhém největším městě státu, Plovdivu, s celkovým počtem více než 120 studentů. Tedy řádných studentů pětiletého filologického studia! K tomu přidejte asi 30 studentů, kteří studují bohemistiku jako druhý obor a dalších asi 50 účastníků lektorských kursů... No, sečítat to snad asi nebudeme.

O výjimečnosti postavení vysokoškolské bohemistiky v Bulharsku svědčí i další fakta: z přijatých uchazečů o studium slavistiky na Sofijské univerzitě v posledních 3 letech, kdy se tento údaj sleduje, uvádělo bohemistiku jako první obor, o jehož studium mají zájem, plných 75%, a to měli výběr mezi polonistikou, serbokroatistikou a slovakistikou. Tomuto požadavku nemůže z pochopitelných důvodů fakulta vyhovět, ale nemůže již ovlivnit téměř výhradní zájem o bohemistiku u studentů — samoplátců, takže např. v minulém školním roce bylo třeba jazykovou výuku realizovat ve dvou paralelních kursech.

Ale to je jen jedna stránka věci. Bezpochyby jedinečná je i úroveň, na jaké se bohemistika v Bulharsku pěstuje. Jen na Sofijské univerzitě Sv. Klimenta Ochridského působí na dvou slavistických katedrách šest interních učitelů cele specializovaných na bohemistiku (nepočítaje českého lektora) a každoročně průměrně čtyři externí učitelé — bohemisté. Před třemi lety znovu otevřená bohemistika v Plovdivu už má čtyři vesměs mladé interní učitele. Ve vědeckých ústavech se věnuje bohemistické problematice ještě nejméně dalších 5 — 6 odborníků.

Leč dost omračujících čísel, počty studentů a učitelů jsou bezesporu spojitými nádobami. Lze však nalézt pro tento jev nějaké vysvětlení? Pokusme se o to.

Tak především byla bohemistika tradičně prestižním oborem vlastně od vzniku školství v Bulharsku. Vždyť slavistika byla jádrem Sofijské univerzity již v době jejího založení v r. 1888 a jejím prvním rektorem byl žák Jana Gebauera a první zahraniční doktor české Karlovy univerzity, Alexandr Teodorov Balan. Ten byl první v dlouhé řadě předních bulharských slavistů (zejména jazykovědců), kteří buď přímo studovali bohemistiku, anebo přijížděli do Prahy čerpat z výsledků svých českých kolegů. Skutečného rozkvětu a troufám si říci prvního místa mezi slavistickými obory dosáhla bulharská bohemistika po 2. světové válce zejména přispěním nedávno zesnulého prof. Svetomira Ivančeva.

Ale česká kultura vůbec si získala v Bulharsku po jeho osvobození z tureckého panství v r. 1878 výlučné postavení. Vždyť jen v prvních dvou desetiletích samostatného Bulharska byl ze 300 učitelů — cizinců, kteří pomáhali budovat bulharské školství, každý třetí Čech! A byly mezi nimi postavy, které hluboce zasáhly do vývoje bulharské kultury, jmenujme alespoň prvního bulharského ministra školství Konstantina Jirečka, zakladatele bulharské archeologie bratry Škorpilovy nebo průkopníka bulharského realistického malířství Ivana Mrkvičku. Dosud živou připomínkou úlohy, kterou sehrála česká inteligence v začátcích bulharského státu, a to i v jeho ekonomice a společenském životě, je odborné názvosloví v několika oborech (např. ve sportu a tělovýchově, v železniční dopravě). Do Čech odjížděly studovat hned po osvobození, ale i mezi válkami a po 2. světové válce desítky mladých Bulharů, kteří si po návratu domů uchovali vřelý vztah ke všemu českému.

O renomé české kultury v Bulharsku se však bohemistika mohla opírat i v celém dalším rozvoji, i když zase nejvýraznějším se jeví poválečné období, které přálo jak překladům z české literatury, tak i úzkým kontaktům v jiných oborech. Velmi dobře známá a ceněná je v Bulharsku naše tvorba filmová, televizní, ale i dramatická. V posledních letech jsou vlastně čeští autoři na scénách bulharských divadel uváděni prakticky stále, české filmy přitahují diváky nejen festivalových představení, ale i televize zařazuje českou filmovou tvorbu často a pravidelně. Bulharští čtenáři jsou zvyklí na přítomnost české literatury na knižním trhu již dlouhá léta: překladů vycházelo v posledních desetiletích vždycky mnoho, a to nejen beletrie (v posledních letech se objevily např. sborník statí Mukařovského, eseje Václava Havla). Již rok vychází také bohemistické periodikum Homo bohemicus, vydávané společností Bohemia klub. Jako příloha tohoto časopisu vychází Malá česká knihovna, kde mohou spatřit světlo světa i překlady a odborné práce, které by se jinak ke čtenáři nedostaly.

To je asi opravdu nejzajímavější, kolik vychází v Bulharsku knih s bohemistickou tematikou, a to i v dnešní době, která velmi přísně vybírá, i když nejen z hlediska kvality

díla. Jen za poslední rok jich vyšlo pět, přičemž tituly nijak podbízivé: překlad Staročeského dekameronu, nový překlad Máchova Máje, z odborné literatury monografie o bulharsko-českých folkloristických kontaktech v době obrození, etnografický výzkum Bulharů žijících v České republice, z učebnicové literatury antologie staročeské literatury. Bohemistická učebnicová literatura je vůbec zvláštní kapitolou. Kromě faktu, že obor je vybaven vlastními učebnicemi jazykovědnými i literárněvědnými, je pozoruhodné, že se univerzitní nakladatelství nebojí vydat tři učebnice češtiny během 2 — 3 let, a to v dosti vysokých nákladech (až 2000). A tak jediným dluhem zůstává vydání česko — bulharského slovníku středního rozsahu, který je již tři roky hotov v rukopise, ale v dnešních ekonomických podmínkách představuje přece jen velké sousto i pro velká nakladatelství.

Studenti studují, vědci píší, překladatelé překládají, řady erudovaných bohemistů houstnou, ale nacházejí všichni své místo ve společnosti, dokáže je všechny bohemistika také uživit? To je asi jádro odpovědi na položenou otázku. Konkurence v oboru zvyšuje jeho úroveň, vysoká úroveň zvyšuje jeho prestiž ve společnosti a vyvolává zájem o něj, přirozeně budovaný na letitých tradicích, osobních vazbách a vědomí bulharsko — české sounáležitosti, které je u Bulharů velmi silné. K tomu se v poslední době přidává i pozitivní hodnocení výsledků transformace společnosti a rozvoje ekonomiky. Samozřejmě ne všichni absolventi bohemistiky najdou práci přímo v oboru, ale většina z nich nalézá velmi dobré uplatnění, neboť jim bohemistické vzdělání poskytuje dobré předpoklady, rozhled a schopnost rozvíjet se. Studium oboru je postaveno na širších slavistických základech, i když je koncipováno jako jednooborové, umožňuje absolventům hledat uplatnění i ve školství, kde kromě toho, že mohou učit svůj rodný jazyk, v poslední době nalézají uplatnění i jako učitelé češtiny. Některá ruská gymnázia totiž úspěšně zavádějí výuku tzv. malých slovanských jazyků jako druhého cizího jazyka. A o češtinu je i mezi 11 — 12 letými školáky zájem veliký. A tak se okruh lidí, kteří se s bohemistikou dostávají do přímého kontaktu, dále rozšiřuje a kruh se uzavírá.

Naši exkurzi po bulharské bohemistice můžeme uzavřít optimistickým výhledem do budoucnosti: čeština se od letošního roku bude vyučovat jako lektorský kurs i na nově vzniklé univerzitě v Blagoevgradu, měli by tam zájem (stejně jako na Plovdivské univerzitě) i o český lektorát.

Hana Gladkovová

Jak se vidíme

Bulhaři Čechy: od „češko učenie — naše spasenie" a „Čechija — ljulka na slavjanstvoto" *(= kolébka slovanstva)* až po „ponemčeni slavjani" a „evrei *(= židé)* na slavjanstvoto"

Češi Bulhary: od „junácké plémě" a „balkánští sokolové" až po „temné balkánské subjekty" a „zlodějské, špinavé (odporné) plemeno"

Z referátu V. Penčeva na konferenci **Češi v Bulharsku, Bulhaři v Čechách,** konané na FF UK Praha 23.-24.5.1994

- mp, jr -

HOMO

Nejsme samil

BOHEMICUS

Bulharský *Bohemia Club* dal letos v pozdním jaře světu rázně najevo svou existenci, když vydal první číslo časopisu *Homo bohemicus*. Jde o počin, o němž stojí za to informovat naše čtenáře hned z několika důvodů. Patrně nejpozoruhodnějším z nich je v dnešní ekonomicky napjaté době skutečnost, že v Bulharsku — tedy v zemi, která se potýká s mimořádnými hospodářskými problémy a kde je zřejmě ještě obtížnější než u nás sehnat prostředky na nevýdělečné kulturní projekty — vznikl časopis, o jakém si i v zemích nepoměrně bohatějších (dejme tomu v USA, Německu nebo Velké Británii) mohou přátelé české kultury nechat leda zdát. Současně je to ovšem i časopis, o němž mohou jen snít příznivci bulharské — ale koneckonců i jakékoli jiné zahraniční — kultury u nás.

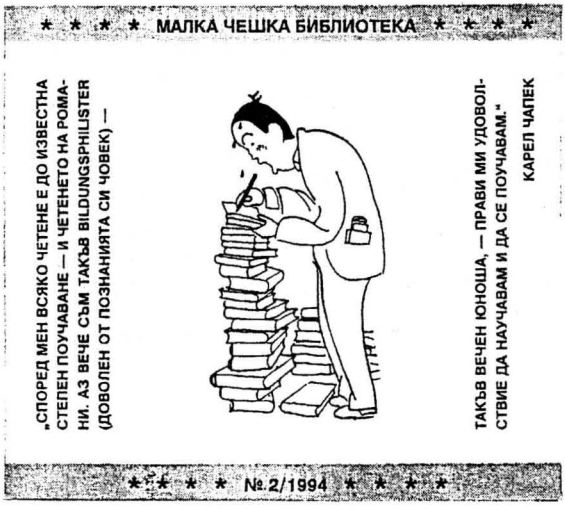

V čem je *Homo bohemicus* tak výjimečný? Dalo by se odpovědět různě, například tak, jak se u podobného časopisu očekává, to jest „akademicky" — a nudně: je to časopis, v jehož čele stojí a k jehož spolupracovníkům patří dnešní nejvýznamnější bulharští bohemisté (např. Janko Bačvarov). Je to časopis se zvlášť vázanou přílohou *Malá česká knihovna* (ta je v 1. čísle erbenovská, přináší překlady čtyř básní z Kytice a krátkou odbornou stať z pera Valentiny Pirovové, ale také několik Suchého parodií na Erbenovy verše). Je to časopis, který vychází v nakladatelství Univerzity sv. Klimenta Ochridského...

Jádro výjimečnosti nového časopisu však zřejmě spočívá jinde, v charakteristikách zcela neakademických či přímo antiakademických. Vážně míněná slova jsou v něm totiž prokládána slovy zcela nevázanými, parodickými, kousavými — a ze všeho nejvíc sebeironizujícími, což v dnešním světě ochotně posvěcujícím kdejakou rituálně dekorovanou hříčku je opravdu vzácné koření. Neznám žádný náš ani zahraniční časopis, který by v jednom čísle dokázal skloubit takové věci, jako je například text střízlivého pozdravného projevu Miroslava Přibyla v sofijském Československém klubu a *Švejknjúz* (tj. *Švejk news*, čili „retardované novinky", jak charakterizuje tuto rubriku úvodník), nebo předsmrtné zápisky profesora Ivančeva, několik máchovských medailónků na jedné a zpola či zcela recesní zprávy z Bohemia Clubu na druhé straně. Rovněž neznám žádný časopis s družebně-kulturně-naučným posláním, který by si troufl úvodní redakční stať svého prvního čísla zakončit tak

drsně sebeživravým dovětkem jako *Homo bohemicus*:

P.S. (podle Josefa Švejka): „Když jsem se dověděl, že budete „Homo bohemicus" vydávat čtyřikrát do roka, vzpomněl jsem si na svou bytnou z Hrdlořez paní Novákovou, která měla čtyři klíče od záchodu na chodbě a stejně se vždycky posrala..."

Homo bohemicus je určen čtenářům, kteří se při poznávání a komentování jinonárodní kultury rozhodně nehodlají ubírat jen po cestách za léta vydupaných krojovanými soubory lidové tvořivosti a týmy diplomatických křižáků ochotných při každé příležitosti tasit další nabubřelý projev. Je pro čtenáře, kteří dokážou rozlišit to, co autoři volně slučují (nazvěme to třeba vážnost a nevážnost), a kteří o obojí mají stejně živý zájem. Je pro čtenáře, kteří nejsou netýkaví, a neděsí se tedy každého nekanonického slůvka jako něčeho, co zpřetrhá choulostivé předivo vztahů mezi dvěma kulturami... Díky tomu všemu je ovšem *Homo bohemicus* hlavně a především pro čtenáře, kteří si rádi přečtou kombinaci plnokrevného vtipného a informativního textu. (Není už tohle samo dostatečně výjimečným rysem v době, kdy jsou takové textové směsi na vymření?)

Celkově mám za to, že *Homo bohemicus* má všechny předpoklady stát se zcela originálním, průkopnickým mezikulturním časopisem, který mimo jiné vrhne ostré jižní světlo na rozmanitá zšeřelá zákoutí ve vztazích mezi Čechy a Bulhary, jakož i na některé méně chvalné rysy naší národní povahy. Čímž by mohl vykonat mnoho a mnoho prospěšného. Přejeme mu na této výmolovité cestě, kterou nastoupil, hodně sil, invence a sponzorů.

Karel Kučera

Pozn. red. K vulgárním zvukovým prostředkům, zvláště pornoláliím a koproláliím, v běžně mluvené češtině i v umělecké literatuře se vyjádříme v některém z příštích čísel. K dokladům našich bulharských přátel dodáváme, že zcela určitě nejde o Švejka Haškova, nýbrž o pokleslý, prvoplánový, neumělecký výtvor Vaňkův.

-ul-

Učíme se slovanskému jazyku

Je jistě těžké naučit se jazyku geneticky i strukturně zcela odlišnému — pro Čecha např. maďarštině, romštině nebo dokonce čínštině; zkušenost s naší mateřštinou nám totiž neposkytuje oporu téměř vůbec žádnou. Taková angličtina — díky europeismům a šířícím se anglicismům — je nám přece jen bližší: a hned si ji dokážeme přibližovat ještě víc (srov. Don Sparling, *English or Czenglish? Jak se vyhnout čechismům v angličtině.* SPN Praha 1987[1] a už 1989[2]).

Ovládnout jazyk příbuzný se zdá snazší, ale pozor: právě ta blízkost zastírá odlišnosti a vytváří práh obzvlášť jemného rozlišování, přes který se dostat je dáno málokomu. Tuto zkušenost, kterou většina z nás zažila s ruštinou, si tentokrát ozřejmíme na příkladu bulharštiny a češtiny.

A. Potíže Bulharů s češtinou

FONETIKA

Délky samohlásek. Bulharština už na poslech budí dojem jazyka, ve kterém se slabiky vyslovují krátce a prodlužují se leda při důrazu, na výraz citů ap. — tedy nic, co by odpovídalo rozlišování *pára x párá, víla x vila, vrány x vraný.* Jsou Bulhaři, kteří u nás žijí trvale či dlouhodobě, velice dobře česky mluví, ale píšou *obhájoba, příhláška, budu mit;* asi málo čtou a pravopis „neodzírají", zejména ne jev, pro který v rodné řeči nemají oporu. **Dvojhláska *ou*** v bulharštině není. Dokonce i spojení samohlásek *o+u* je vzácné: pouze A) na morfémovém švu (např. *остроумен,* které odpovídá spíš českému *doučit* než např. *doufat*), B) ve slovech přejatých a cizích (*клоун, Глазгоу*); na začátku slova se nevyskytuje vůbec. Roztomilé *ouško* je tedy pro Bulhary jazykolam. (Snad by lépe zapadli na Valašsku: tam je *ou* v domácích slovech nahrazeno dlouhým *ú* a v přejatých je slyšet různoslabičné *a-uto, ga-uč* ap. Ostatně valašská kolonizace přišla z Balkánu.) Někteří začátečníci čtou české *ou* dokonce jako *ú:* snad aby to vyslovili „cizinecky", snad i podle zkušenosti se sousední řečtinou a jejími přepisy do latinky (Παπαδοπουλος — *Papadopoulos — [papadopulos]).* Takoví adepti pak těžko rozlišují koncovky *čtu : čtou, knihu : knihou.* — U pověstného **českého *ř*** jde zpravidla jen o správné nastavení mluvidel a „obroušení" jazyka: Bulhaři *ř* dobře slyší a vědí, kam patří. Zato sluchové i výslovnostní **odlišení *h* a *ch*** dělává potíže ještě po desetiletích. (Bulharština *h* nemá, *Bulhar* je *българин* a hraje *хокей.)* Ke **slabikotvornému *l, r*** přidávají bulharští začátečníci podle rodné řeči temný zvuk *ъ,* ale většinou tomu brzy odvyknou. Mnohem větší potíže dělají **skupiny *di, ti, ni; dě, tě, ně,*** v bulharštině tvrdé: odtud stěží vykořenitelná výslovnost *pondelí, utýkám, dekuji, neco,* nemluvě o potížích se slovy, v nichž jsou dvě takové slabiky vedle sebe, např. *dítě, děti.* Odráží se to i v rozlišování psaného *y* a *i (nastidla jsem, tikadla).* Neměkčení se týká i ***v, p, b, m + ě:*** *Staromestská, pekný.* **Kombinace *j+e/i:*** *j+i* bulharština nezná (odtud výslovnost *Irka, Itka, Iřina), j+e* ve slovech cizího původu nahrazuje skupinou *i+e* nebo pouhým *e: йезуит — иезуит — езуит, йерархия — иерархия — ерархия.* Vyslovení *j* na začátku slova před souhláskou je pro Bulhary rovněž obtížné *(jdu, jmelí, jméno, jsme, jmění);* většinou je nahrazují vokálem *i.*

Ovšemže potíže s *j* v násloví nemusí nutně ukazovat na Bulhara: *itrnice, inak* slýcháme i v nářečí a také od česky mluvících Poláků. A přepečlivá výslovnost *jsme,* popř. *isme?* To je stigma mnoha cizinců. Těm, kteří je učí, by snad neškodilo připomenout, že *[byl isem překvapen]* je nemožné; naplno vyslovené *[byl jsem překvapen]* platí za přepjaté; lehce naznačené *[byl ʲsem překvapen]* se uplatňuje ve vysokém mluvním stylu (třeba při slavnostním projevu nebo recitaci), zatímco normální, běžné a ortoepickými příručkami uznané je *[byl sem překvapen].*

TVAROSLOVÍ

Sedm pádů ve dvou číslech: vztahy, které my vyjadřujeme pádovými koncovkami, ztvárňuje bulharština předložkami *(cestování vlakem — пътуване с влак);* konec slova se u substantiv mění jen při tvoření plurálu a v kombinaci se členem *(jazyk, [ten] jazyk, jazyky, [ty] jazyky — език, езикът/езика, езици, езиците).* Připočtěme množství českých skloňovacích typů, rozdíly mezi skloňováním substantiv, adjektiv, zájmen a číslovek, nepřeberné množství podtypů a zvláštností. Začátečnických potíží je mnoho; povšimněme si některých problémů trvalejších. **Nerozlišování krátkých a dlouhých koncovek** je vlastně jev fonetický *(několik restaurací, za restaurací x v/k/za restauraci),* ale souvisí také s **nerozlišováním směru *(kam?)* od místa *(kde?):*** *jdu na dvoře, pověs záclony na okně,* ba i u příslovcí: *jdu venku (= ven).* Po pravdě řečeno, některé bulharismy neznějí v češtině tak zcela cize: například právě vyjádření typu *polož to na stole* lze slyšet od některých Moravanů; **ohýbání přivlastňovacích adjektiv podle vzoru *mladý*** *(v Čertovém jezeře)* se čte v Máchových *Cikánech (v židové krčmě)* a slýchá se mimo spisovný jazyk dodnes *(tetinýho kluka);* **nominativ-akuzativ *vidím kluci, na ty hoši*** zase připomíná Východočechy a při **plurálu *hezký mladíci, francouzský spisovatelé*** se Bulhaři už vůbec mohou schovat za obecnou češtinu. (Ta je v tomto případě dejme tomu výhodou, ale jinak její nepřeslechnutelná existence cizincům velice komplikuje zvládání českého jazyka.) — Náš slovesný systém je mnohem jednodušší než bulharský a potíže nedělá, jen snad **tvoření futura:** bulharština má pro ně neměnnou částici *ще,* což svádí k mechanickému nahrazování pomocným slovesem bez ohledu na vid: *budu vařit* (i tam, kde by Čech řekl *uvařím* — srov. ČDS 2/93, s. 87) nebo dokonce *budeš odejít.*

SLOVNÍ ZÁSOBA, FRAZEOLOGIE, SKLADBA

jsou oblasti, v nichž se ovlivnění mateřským jazykem zpravidla odstraňuje nejtíže (k připomenuté příručce *English or Czenglish?,* která zpracovává právě tyto tři oblasti, by se dal napsat pandán *Česky nebo čelharsky?* — a jistě i obráceně). Z mnoha příznačných jevů uvedeme: *zapozdit* (přijít pozdě, opozdit se, z bulh. *закъснявам), přispávat* (uspávat, z bulh. *приспивам), pustit dopis do schránky* (místo vhodit do schránky, z bulh. *пускам писмо);* celá skupina neosobních konstrukcí typu *spí se mi, jí se mi* (místo *chce se mi spát, jíst,* z bulh. *спи ми се, яде ми се).* Rovněž se setkáme s nerozlišováním sloves *jít* a *jet,* patrně pod vlivem bulharského slovesa *вървя* nebo *отивам,* neboť v bulharštině je možné říci i *колата върви по улицата,* i *аз вървя по улицата.* (Přeložme to Čechům do slovenštiny: *auto ide po ulici, ja idem po ulici*).

A teď naopak:

B. Potíže Čechů s bulharštinou

FONETIKA

Redukovaná souhláska *ъ:* zejména zpočátku ji Češi ve výslovnosti i při psaní nahrazují vokálem *a (Казанлак, ватре* místo *Казанлък, вътре).*

> Mohou za to mj. transkripce, z hlediska druhu písma do latinky, z hlediska kombinací písmen do blíže neurčitelné „cizinečtiny": *Слънчев бряг* > *Slan(t)(s)chev briag* ap. — a ovšem právě *Kazanlak,* někdy vylepšený na *Kazanlăk.* Tyto podoby se z letáků pro turisty, vinět a zejména silničních ukazatelů dokážou vrýt do jazykového povědomí dost hluboko. A kdo by je nebral za věrohodné, když je zná přímo z Bulharska?

Ve spojení s *р, л* — které v bulharštině není slabikotvorné — Češi *ъ* zhusta neslyší a pomíjejí, anebo nejsou schopni rozpoznat, zda patří před likvidu nebo za ni *(Петр, Брно/Бръно* místo *Петър, Бърно).* **Skupiny** *ди, ти, ни; де, те, не* jsou tvrdé — čeština i ruština musí stranou: *никой [nykoj], действие [dejstvie], одежда [odežda].* **Redukce v nepřízvučných slabikách:** *деветнадесет* (19) vyslovme spíš jako pomalé *[dvtnadst]* než přičinlivě *[devetnádeset].* **Přízvuk.** V bulharštině je volný (neváže se na pevnou pozici ve slově, jako v češtině na první, v polštině na předposlední slabiku) a pohyblivý: *у́ча* (učím), *учи́тел, учени́к* (žák). Někdy sice kolísá — *ра́бота* i *рабо́тя* (pracovat) —, ale často je významotvorný: *ро́ден* (rodný) x *роде́н* (narozený), *чу́вал* (slyšel) x *чува́л* (pytel), *вълна* (vlna ovčí) x *вълна́* (vlna mořská). Tady lze doporučit jen takovouto cestu: učit se slovíčkům i s přízvukem, vnímavě odposlouchávat a napodobovat přízvuk i redukci (v písmu s výjimkou jazykových příruček není vidět ani jedno, ani druhé). Nicméně Češi, pokud nevyrostli v Bulharsku, se těžko zbavují „svého" přízvuku na první slabice, stejně jako přízvuků „bulharských", špatně naučených nebo aplikovaných mechanicky.

TVAROSLOVÍ

S bulharským členem mají Češi o něco menší potíže než se členy v němčině, angličtině aj., protože bulharština má jen **člen určitý.** Trvá však otázka *kdy ano, kdy ne;* v jednotném čísle maskulin dále musíme umět správně volit mezi podobou tvrdou a měkkou a ve spisovné bulharštině nadto rozlišovat podobu plnou a krátkou: vcelku tedy — v singuláru maskulin — vybíráme mezi podobami *-ът, -ят, -а, -я* (ostatní rody a plurál jsou podstatně jednodušší). Je to trochu složité, ale s gramatikou v ruce si v tom lze zjednat jasno a po letech praxe se to dá zvládnout. — Pro Čechy je nezvyklá i pestrost **tvarů číslovek a počítaných předmětů.** Maskulina, která neoznačují osoby, mají po základních číslovkách a po slovech *колко, няколко, толкова* zvláštní tvar končící na *-а/-я (камион,* pl.

камиони, ale *два камиона)*. Jenže u osob je tomu ještě trochu jinak: pro ty se užívají zvláštní tvary *двама*, *трима*, které si k sobě žádají běžný plurál: *три орела*, ale *трима студенти*. — U **slovesných tvarů** začněme něčím nevinnějším. V 1. osobě plurálu přítomného času je shodně s češtinou *чакаме* (III. třída), ale odlišně *работим*, *пишем* (II. a I. třída). **Univerzální** *-ме* je slyšet nejen od Čechů, ale také v nespisovné sofijské mluvě, která (podobně jako „pražština") proniká i do sdělovacích prostředků. Vážné potíže jsou se **systémem bulharských časů.** Časů je devět, chyb v jejich tvoření a volbě bývá mnoho. Typicky české je **opomíjení** *ще* **ve futuru dokonavých sloves** *(Аз пристигна утре)* a vyjadřování minulosti tvary, které jsou nejblíž českému préteritu. To jsou však tvary bulharského **perfekta;** klást ho místo aoristu nebo imperfekta působí přinejmenším neobvykle. Bulhaři totiž využívají rozdílů mezi minulými časy i k významovému odstiňování: *Не сте ли срещали Петър?* (perfektum; *Nepotkali jste [náhodou] Petra?)* x *Срещнахте ли днес Петър?* (aorist; *Potkali jste dnes Petra [jak bylo domluveno]?)*. — Specificky bulharský je systém **nepřímé výpovědi.** I po letech strávených v Bulharsku Čecha leckdy přistihnou, že místo indirektivu užil indikativ, např. *През войната майка ми и баща ми бяха още деца*. Poněkud ironická reakce Bulharů v takovém případě bývá: *А ти беше ли там?* Tvaru *бяха* totiž Bulhar užije jen tehdy, mluví-li z vlastní zkušenosti; zná-li něco jen z vyprávění, řekne (ve shodě s archaickou češtinou) „byli jsou", totiž *През войната майка ми и баща ми са били още деца*.

SKLADBA

Aspoň jeden příklad: **otázkovou částici** *-ли* začátečníci vypouštějí (a celou otázku pak intonují špatně). Ani pokročilejší si nevědí vždy rady s jejím umístěním, zvlášť když se příklonek sejde víc. Místo *Не си ли го виждал?* slýcháme *Не ли си го виждал?* nebo *Не си ли виждал го?* apod.

Jistě by se našlo také hodně interferencí lexikálních a frazeologických, alo o těch by měl napsat Bulhar, který je v kontaktu s Čechy žijícími v jeho zemi.

Milena Přikrylová — Josef Šimandl

Co znamená slovo Rom?

Jméno Rom je autonymum, tj. název, jakým Romové označují sami sebe. V čísle 1/93 jsem objasnila, proč bylo české jméno Cikán nahrazeno autonymem Rom. Stručně chci důvod připomenout citátem z rozhovoru otištěného v sobotní příloze Dnes (3. dubna 1993). Reportérka se zeptala Ladislava Rusenka, předsedy Romského demokratického kongresu: „...urazilo by vás, kdybych místo o Romech mluvila o Cikánech?" pan Rusenko odpověděl: „Já jsem na slovo cikán alergickej. Vybaví se mi dětství, kdy mi tak nadávali. Cikán, to je zloděj, kriminálník. Když se nazýváme Romové, není to výmysl... je to označení pro národ, pro osoby, které patří k sobě. Rom znamená člověk. Nejsem kriminálník, jsem člověk."

Podle Pravidel českého pravopisu se Rom píše s velkým počátečním písmenem jako všechna etnonyma (názvy příslušníků národních pospolitostí), tedy jako Čech, Číňan, Angličan a podobně.

V romštině má slovo Rom ještě význam ‚ženatý muž, manžel' — a to i v případě, že nejde o Roma. „Oda miro rom" (to je můj muž), představí žena svého muže, byť by byl Dán, Čech — nebo Rom. Jak v tom případě odliší manžela Roma od manžela Neroma, to se zájemci mohou dovědět například v Romsko-českém slovníku (SPN Praha 1991), v přednáškách romštiny na filosofické fakultě UK v Praze — anebo od kteréhokoli, spíše staršího Roma.

Láďa Rusenko (viz citát výše), i když sám je **paťivalo čačo Rom,** úctyhodný pravý Rom, nemá ovšem zcela pravdu v tom, že slovo Rom „znamená člověk". To je blud, který publicisté opisují jeden od druhého, protože je působivý. Bohužel takových polopravd a bludů ve spojitosti s Romy je šířeno mnoho, a přejímají je i Romové, neboť nemají příležitost dozvědět se ve škole cokoli o své historii, kultuře, jazyce — na rozdíl od českých dětí, kterým jsou například informace o češtině podávány dennodenně po celých osm let školní docházky. Člověk se romsky řekne i ***manuš*** — mimochodem stejně jako v sanskrtu i mnoha novodobých indických jazycích. Slovo „rom" lze přeložit do češtiny jako „člověk" *někdy,* za určitých okolností; ale čteme-li v populárněnaučné literatuře, že Cikáni „se jako všechny primitivní národy označují slovem Rom, což znamená člověk", pak je to informace mylná. Chci-li říci romsky o Čechovi „to je moudrý člověk", nikdy neřeknu „oda goďaver rom", ale „oda goďaver manuš". Ale řeknu-li o Romovi: „oda goďaver Rom", pak tuto větu mohu přeložit buď „to je moudrý Rom", nebo i „to je moudrý člověk". Záleží na kontextu. Bylo-li by „rom" napsáno s malým *r,* museli bychom větu přeložit: „to je moudrý manžel".

Podoba etnonyma Rom (mn. č. Roma) navozuje představu Říma *(Rom* něm., *Rome* angl., *Roma* ital.). Vyskytla se i domněnka, že si Cikáni v Byzanci říkali Romci, aby dali najevo svou identitu s ostatními Byzantinci, kteří tímto názvem manifestovali příslušnost k Římské říši. Vnějškově podobná slova však nemusejí být příbuzná — a příbuzný není ani Rom se Římem.

Etnonymum Rom se vyvinulo ze slova ḍom, což je prastaré označení pro starobylou indickou džátí (kastu). Znak ḍ se užívá pro zadopatrové (cerebrální) d, které v evropských jazycích neexistuje, ale pro indické jazyky je naopak charakteristické. V romštině se pod tisíciletým vlivem neindického jazykového prostředí některé původní fonémy přetransformovaly. Změny cerebrálních hlásek probíhaly takto:

ḍ > r / d
ḍh > r / t

ṭ > r
ṇṭ > ndr

ṇ > ndr > r

Pro názornost ukážeme několik příkladů:

ḍoi (dřevěná lžíce) > roj (lžíce), ḍaṇḍ (hůl) > ran (prut), khaḍ (průrva, údolí) > char (jáma), gaḍ[m] (úkryt) > garuvel (ukrývat), uḍ-[m], ur- (létat) > ur- (létat); ḍhuṇḍh- (hledat) -rod- (hledat), ḍhig (strana) > rig[o] (strana); peṭ (břicho) > per (břicho), aṭa (mouka) > aro (mouka); aṇḍa (vejce) > (j)andro (vejce), piṇḍli (lýtko) > pindro (noha), kaṇṭa (trn) > kandro (trn); ḍar (strach) > dar (strach), ḍori (provázek) > dori (provázek); ḍhar (stolička-zub) > thar[o] (stolička)

[m] slova marvárská, ostatní jsou hindská; marvánština je dialekt rozšířený v indickém státě Rádžasthán
[o] slova běžná v olašském dialektu, jímž u nás hovoří menší část romské populace, zatímco jinde ve světě je běžný; převažující dialekt u nás je tzv. slovenská romština, pak maďarská a zbytky jazyka sinti (německá romština)

Tyto systémové fonetické změny jsou přesvědčivým důkazem pro společnou etymologii etnonyma Rom a kastovního názvu ḍom. Indičtí migranti, kteří zůstali v arabském jazykovém prostředí, užívají názvu Dom; zde se cerebrální ḍ změnilo na dentální d. Konečně Romové v Arménii sami sebe nazývají Lom. (Alternativa d/l není ani v naší romštině vyloučená: demel/lemel = uhodit.) V hindských i rádžasthánských dialektech nezřídka alternují hlásky ḍ / ṛ / ḷ (l) (např. „létat": uṛna / uḍno /uḷno).

Poprvé na souvislost Rom — ḍom upozornil Hermann Brockhaus v dopise indologu A. F. Pottovi ze 16. července 1841. Dopis pak Pott uveřejnil ve svém slavném díle *Die Zigeuner in Europa und Asien* (1844, I. díl, s. 42). Brockhaus se s výrazem ḍom setkal ve dvou sanskrtských literárních dílech: v dějinách Kašmíru *Rádžataranginí* od slavného historika Kalhany z 12. století a v Sómadévově díle *Kathasaritságara,* které u nás vyšlo v překladu Dušana Zbavitele pod názvem *Oceán příběhů.*

Slovník kast *(Bháratija džátídóš,* 1985) o ḍomech říká: „Je to prastará kasta rozšířená po celé severní Indii, patří k původním obyvatelům, kteří tu žili ještě před příchodem árijů (Indoevropanů). Kdysi měli ḍomové značný politický význam...", o čemž podle jiných autorů svědčí názvy dnes už zřícených tvrzí, jako je ḍomraon, ḍobdíga\rh v okolí Gorakhpuru.

Název *ḍom* se užívá v mnoha obměnách: *ḍum, ḍomba, ḍombi, ḍomra.* Příjmení Dombi není mezi našimi Romy neobvyklé: například pan Evžen Dombi vede mládežnickou organizaci Romů v Olomouci. Má jeho příjmení něco společného s obměnou názvu *ḍom?* Není to vyloučené. Takových prastarých romských příjmení, která se Marii Terezii nepodařilo asimilačními dekrety pokřesťanštit, je víc. Jedno z nich je *Badi (Body, Bado, Bada).* Badiové jsou podkasta (upḍžátí) podhimalajských ḍomů. Živí se hudbou. Navíc hudbou a bubnováním přivolávají v době sucha déšť a hudbou prý dovedou i odvrátit kroupy. Důležitou funkci mají badiové při zatmění slunce nebo měsíce. Indičtí vesničané věří, že slunce je polykáno horní polovinou přeťatého dvojdémonka Rahu-Ketu a badiové

mají tu moc, že démona zaženou hlasitým bubnováním na útěk, při kterém mu slunce vypadne z útrob. Je romské příjmení Badi vzpomínkou na ḍomskou podkastu badiů? Rozhodně by studie starých romských příjmení mohla přispět k objasnění sociálního původu Romů na půdě Indie.

Vrátíme se ještě ke jménu *ḍom, ḍomba, ḍomra.* Souvisí se sanskrtským výrazem pro zvláštní druh bubínku *ḍamaru;* ḍamaru patří mezi nezbytné atributy jednoho z nejdůležitějších božích ztělesnění, Šivy. Tančící Šiva hraje na bubínek ḍamaru. To, že se mnohé podkasty ḍomů živí hudbou, dává etymologii *ḍom(ra)* — *ḍamaru* opodstatnění.

I když se ḍomští hudebníci vyskytují v indických a romských lidových hádankách, příslovích, anekdotách, typických ḍomských profesí je více: kovářství, košíkářství, akrobacie, předvádění cvičených zvířat, zejména medvědů a opiček; některé skupiny léčí hadí uštknutí a jsou vyhledávanější než doktoři; jiné skupiny se soustředily na obchod a překupnictví. Jsou však i ḍomské upḍžátí, jejichž kastovní dharmou (posláním, povinností, úkolem) jsou komunální služby, úklid, a domové ve městě Varánasí (dříve Benáres) prokazují městu kremační služby.

Zjistit, kdy ḍomové přišli o své významné politické postavení, to je pole otevřené vědeckému bádání i fantaziím. Stejně tak jako zůstává otevřená otázka: patřili všichni Romové k rozšířené džátí (kastě) ḍomů, jak by nasvědčoval název a podobnost mnoha skupinových profesí? Na tuto otázku se snažila odpovědět už řada odborníků. Zatím však nemůžeme s jistotou tvrdit nic víc, než že slovo *Rom* je zákonitou jazykovou obměnou výrazu *ḍom.*

Milena Hübschmannová

Jak mluví česky „oni"

Velké národy, a mám teď na mysli především Angličany a Američany, si musely zvyknout na to, že jejich jazykem mluví leckdo a lecjak. Na totéž si ale budou muset zvyknout i národy malé, pro které byl jazyk vždy víc než jen nástroj myšlení a komunikace. Na otázku, co s tím dělat, odpovídám: uvědomit si (a říkat to i jiným), že Czenglish *(srov. s. 162) je pro rodilého Angličana zřejmě stejně legrační jako čeština Vietnamců, Romů, Ukrajinců nebo Američanů pro Čecha. Ve volném cyklu, který v tomto čísle otevíráme, bychom chtěli tyto češtiny v krátkých ukázkách představit. Pokud máte sami nějaké doklady, podělte se o ně, prosím, s námi.*

Začínáme češtinou našich Romů.

OREA s.r.o.

HOTEL KOSSUTH

Ruská 70 / 20, 353 01 Mariánské Lázně

Váž.pání.
Milena MARŠŠOVÁ
Letovská 553
199 00 P R A H A 9 -Letňany

Váš dopis ze dne / značka: 11.1.1994
Naše značka:
Vyřizuje / linka: Lakatosová recepce
Mariánské Lázně dne: 13.1.1994
Věc:

Vážená paní MARŠŠOVÁ !

K Vašim objednávkám ze dne 11.1.1994 nám došlo k nedorozumnění.

Máte u nás reservovaný 3 pokoje a dve přistylky.Bohužěl Vy jst nám neuvedla dátum narozrní detí a z toho to důvodu Vám nemůžem posílat slopenky na zaplacení.

Co se týče pí.CHRISTOVOU může si u nás vHotelu vyřídit při příjezdu na recepci.

Za Vaší odpověď předem dekujem!

S pozdravem

Lakatosová-recepce

HOTEL KOSSUTH
Ruská 77/20
353 01 Mariánské Lázně
tel.0165 / 2861, fax 2862

IČO : 48109827 DIČ : 002 - 48109827 Bankovní spojení : Komerční banka Cheb č. ú. : 18756 - 331 / 0100 Telefon : 0165 / 2861 Fax : 0165 / 2862

připravil -jih-

Může za to Kámasútra?

Pod tímto titulkem (bez otazníku) se objevila v Expresu 22.10.1994 na s.15 první část povídání s indologem a překladatelem dr. Vladimírem Miltnerem, CSc. Kdyby šlo jen o Kámasútru a Indii, snad bych ten článek ani nečetl. Zbystřit pozornost mě ale přinutily podtitulky: Češi coby asijský kmen jsou v Evropě anomálií — Co spojuje slovenštinu a starou indičtinu — Naši blízcí příbuzní Romové.

Pravda, člověk již v tomto ohledu uvykl lecčemus. Pouliční prodavači Bhagavadgíty mě přesvědčují, že se čeština stejně jako jiné evropské jazyky vyvinula ze sanskrtu, v seriózně se tvářících publikacích se „vědecky" dokazuje, že Slované kdysi byli úplně všude od Pyrenejí až po Himaláje, či že Slováci jsou nejstarším slovanským národem. Koneckonců, ne nepodobné perličky občas zazní i na vědeckém fóru, tak proč se pozastavovat nad tím, co napíše bulvární tisk. Když ale podobné věci veřejně vyřkne vědecký pracovník Orientálního ústavu, nemůžeme to nechat bez povšimnutí.

Pan dr. Miltner působí — beze vší ironie — velmi sympaticky. Líbilo se mi, že si hindské texty překládá u piva v hospodě 4. cenové skupiny; indologii si zvolil proto, že ho na střední škole zaujala Kámasútra a jméno hlavního města Indie Delhi, před něž někdo na školní mapě připsal *v pr-* , a také proto, že jim češtinář vysvětlil, že stará indičtina je jazyk velice příbuzný se staroslověnštinou (kdyby tehdy řekl *„s praslovanštinou"* a vynechal to *„velice"*, bylo by to lepší, ale budiž). Bohužel, otázka příbuznosti se řeší dál.

Proti tomu, že „jazyková příbuznost je jasná a prokazatelná na mnoha slovech", lze sotva něco namítat (snad jen slovo *táta* jako tzv. dětské slovo není zrovna nejvhodnější příklad příbuznosti). Zato dál stojí: „Zajímavá je i podobnost se slovenštinou. Slovenština a stará indičtina jsou jediné dva jazyky na světě, které mají v 2. pádě množného čísla ženského rodu prodlouženou kmenovou souhlásku. Například ve slově *matrrrn*, což znamená *matek*. A ve slovenštině třeba slovo *hrča*, česky *boule*, v druhém pádě *hrrrč*. Nebo *žena — bez žžžien*." Nad tím opravdu zůstává rozum stát. Protože:

1) To, co se ve slovenštině dlouží, rozhodně není kmenová souhláska (prodloužená iniciální souhláska v posledním případě pak už je úplně komická — slyšeli jste někdy nějakého Slováka vyslovit dlouhé *ž*?).
2) Původně se jména řadila do skloňovacích typů nikoli podle rodu, ale podle kmene. Staré slovo pro *matku* (původní r-kmen) je úplně jiný typ než *žena* (a-kmen) (zda byla v prajazyku *hrča*, nevím).
3) Pokud se vám i přesto zdá, že je tu jistá podobnost, vězte, že slovenský stav souvisí s přeměnou starého praslovanského melodického přízvuku v délku (v době, kdy sanskrt existoval už asi půldruhého tisíciletí) a není to jev pouze slovenský (i ve staré češtině máme *strán, nóh ap.*).

Vše je korunováno tvrzením, že tento jev „dokazuje, že slovenština je samostatný jazyk a nikoliv východočeské nářečí, které Slováci používají coby spisovný jazyk, jak tvrdil tatíček Masaryk".

Tím to však zdaleka nekončí. O kousek dál se objevuje šokující tvrzení: „Skutečnost, že Češi žijí v Evropě, je historická anomálie. Protože jsme původně asijský kmen." To už je tedy silná káva. Ale braňme se, a pěkně do důsledků: Když jsme anomálií my, tak všichni

Slované. Když Slované, tak všichni Indoevropané (vyšli jsme přece ze společné pravlasti). Takže kdo je vlastně v Evropě doma? Snad Baskové? Ale dál: „Odkud jsme vyšli, se přesně neví" (alespoň v něčem lze souhlasit, bohužel ne nadlouho). „Ale jedna velice pěkná teorie indického vědce Bálgangádhara Tilaka říká, že jsme všichni vyšli ze Sibiře". (Jako důkaz uvádí pan Tilak etymologii jména *Sibiř*, které prý je ze starého indoevropského *šívira*, což znamenalo původně „dávný tábor, dávné sídlo".) „Takže jsme všichni vyšli pravděpodobně ze Sibiře a táhli přes ruské stepi. Rozešli jsme se někde na sever od Íránu a my táhli pořád dál na Západ (sic!), až nás praotec Čech vyvedl na Říp a dál už nešel." Tak a je to. Představa praotce Čecha putujícího ze Sibiře přes ruské stepi (tak Jirásek nám lhal?!), kynoucího na pozdrav oddělivším se indickým bratřím a pokračujícího dál směrem na Říp je jistě úchvatná... Ale dobrá. Připusťme, že se dr. Miltner vyjádřil ve zkratce a zmíněným pochodem obrazně zachytil proces trvající několik tisíciletí — i tak: Teorie pana Tilaka je možná pěkná, ale rozhodně ne věrohodná. Ostatně i její „důkaz" je na úrovni tzv. „bakalářské etymologie". Seriózní teorie významnějších vědců kladou indoevropskou pravlast mnohem blíž (nejčastěji severně od Černého moře, ale i do oblasti Kavkazu či do střední Evropy).

Pokud jde o Romy, kteří jsou v dalším odstavci označováni za naše bratrance — nic proti tomu. Pak jsou ale našimi bratranci i Němci, Francouzi, Řekové, Arméni, zkrátka všichni Indoevropané. O tom, že Slované (i když v článku se mluví pořád jen o Češích) a Indoíránci tvoří nějaké širší společenství spolu s mnoha jinými etniky, však není v rozhovoru vůbec zmínka.

Je jasné, že v povídání pro noviny, potažmo bulvární, je třeba některé věci notně zjednodušit. Ne ale tak, aby prezentovaná fakta byla zcela v rozporu se současným vědeckým bádáním a dezorientovala čtenáře. Síla masmédií je přece jen velká a názory otitulovaných vědců v nich platí za bernou minci.

Takže, kdo za to může? Možná redaktor Expresu, který některé věci špatně pochopil, překroutil a nedal rozhovor autorizovat. Hlavně ale asi pan dr. Miltner,který se nedržel svého indologického kopyta a rozpovídal se i o věcech, o nichž zas tak moc neví.

Jiří Rejzek

Tota suta jatady stynto

Znalec typologie jazyků by podle fonetických rysů asi hledal při určování této výpovědi mezi jazyky s výraznou tendencí k otevřenosti slabik, s důrazovým přízvukem, s jednoduchým systémem souhláskovým i samohláskovým bez rozlišování kvantity. A začal by možná listovat v příručkách o jazycích polynéských. Určit konkrétní jazyk by se mu však nepodařilo, pokud by nehledal v češtině.

Já jsem této výpovědi bez problémů porozuměl, jeda rychlíkem Šohaj z Prahy a poslouchaje debatu dvou Jihomoraváků, vyprávějících si o výhodách a nevýhodách vlakových a autobusových spojů. Samozřejmě jsem je poslouchal delší dobu, zakalkuloval pohodlnost jejich mluvidel, regionální příslušnost, a proto jsem „slyšel" a dekódoval, že mluvčí vlastně říká: „To tam jsem tak, jak tady s tímto."

Pro mluvčího bylo zřejmě zbytečnou a přílišnou námahou sevřít rty a artikulovat m *stejně jako vytvořit velární závěrovou souhlásku* k, *též ho namáhalo prodlužování samohlásek. Podle své nářeční příslušnosti ovšem říkal* su *místo* jsem *a* s tymto *místo* s tímto. *Přes to přese všechno nedocházelo v komunikačním kanálu k žádnému šumu. Jeho partner se ani jednou nezeptal „Cos říkal?" a já jsem ani jednou nezapochyboval, co má na mysli.*

Vida, co vše je možné v českém národním jazyce a jak je důležité zkoumat češtinu v její mluvené podobě. Na okraj poznamenávám, že jsem při této příležitosti pochopil vznik tendence k otevřenosti slabik v praslovanštině. Praslované měli zřejmě velmi líná mluvidla.

Karel Hádek

KURS komunikace POZITIVNÍ

POSLOUCHÁME I NASLOUCHÁME 3

Ve vstřícné, pozitivní komunikaci záleží nejen na komunikační roli mluvčího, ale také na zdánlivě snazší roli posluchače. Představme si následující rozhovor:

A: Ahoj, Báro, to jsem ráda, že tě vidím. Už jsem ti chtěla volat.
B: Ahoj! Seš krásně opálená.
A: A to jsem skoro nechodila na slunce. Tam bylo takový vedro, že jsme ten den vždycky nějak přetrpěli, teda spíš prospali a vyrazili jsme až večer.
B: My jsme nakonec do tý Itálie vůbec nedojeli a zůstali jsme v Alpách.
A: Fakt? Mně se tam teda strašně líbilo. Celý večery, nebo spíš noci jsem doslova protancovala, všude živá hudba, žádný disko. Lidi děsně pohostinný —
B: My jsme se měli taky nádherně. Ty horský chaty a ty louky s krávama vypadaly přímo kýčovitě, úplně jak na těch kalendářovejch fotkách. Všude záplavy kytek —
A: To se mi tam taky strašně líbilo. Všude kvetly oleandry. Jeden místní kluk nás pozval do svýho baráku, nad mořem měl takovou terasu —
B: Andreo, víš koho jsem tam potkala? Martina, toho malíře. Představ si, pod Dachsteinem —

Atd.

Takový rozhovor sotva můžeme považovat za skutečný dialog. Něco mu totiž chybí. Každá z dívek se chce především sama vypovídat, vylíčit čerstvé zážitky z dovolené. Navzájem se téměř neposlouchají; když se Andrea nadechne, Bára toho využije a pokračuje ve svém monologu a naopak. Žádná z dívek není ochotna opravdu poslouchat, co její komunikační partnerka vypráví, a už vůbec není ochotna jí naslouchat a sdílet s ní její zážitky.

Obě uvedené komunikační dovednosti, poslouchání i naslouchání, jsou však důležité, přispívají k udržení dobrých mezilidských vztahů, mohou se podílet i na jejich zlepšení, a proto bychom je měli ovládat. O **poslouchání** mluvíme především tehdy, když se dovídáme nějaké věcné informace. Kdo umí dobře poslouchat, získá z rozhovoru více informací, umí se i v neznámém prostředí rychleji orientovat. Obecně poslouchání přispívá k intelektuálnímu rozvoji člověka, má však své místo i v každodenní komunikaci. Součástí umění účinně poslouchat je i umění odlišit fakta od domněnek či názorů, podstatné informace od nepodstatných i dovednost klást vhodné doplňující a zpřesňující otázky.

C: Dobrý den, já hledám Kalouskovy, oni tady nemají zvonek?
D: Kalouskovi se odstěhovali.
C: Odstěhovali? To jsem netušil. Mohla byste mi prosím vás říct, kde teď bydlí?
D: No na Královce si koupili barák. On pan Kalousek prej dostal něco v restituci, ale když stará paní umřela a Helenka se vdala, tak by jim tohle taky stačilo.
C: Jak bych to tam našel? Která je to ulice?
D: Je to takovej nově vohozenej barák za tenisem. Taky zahradu si dali zřídit, prej vod architekta. A maj teď psa, takovýho velkýho chlupatýho, vypadá jak medvěd, no ten jim tu zahradu zrychtuje.
Vy ste jejich příbuznej?

S podobnými informátory má každý z nás své zkušenosti. Nicméně pozorný posluchač dokáže i z jejich projevu podstatné informace získat: v tomto případě jsou orientačním bodem tenisové kurty, v jejich blízkosti bude hledat nově omítnutý dům s upravenou zahradou.

Když svého komunikačního partnera posloucháme, získáváme od něho věcné informace (jde o racionální komunikaci, v níž se citově neangažujeme), když mu **nasloucháme,** vciťujeme se více či méně do jeho postojů, názorů, sdílíme s ním

jeho zážitky, dojmy či starosti. Poslouchání rozvíjí intelekt člověka, naslouchání výrazně posiluje kladný vztah mezi partnery. Se svými myšlenkami, pocity, radostmi či problémy se svěřujeme zpravidla pouze tomu, komu nejen důvěřujeme, ale kdo nám také opravdu upřímně naslouchá, kdo je prožívá s námi. A naopak: skutečně naslouchat jsme schopni pouze tomu, koho si vážíme, komu důvěřujeme, koho máme rádi. Naslouchání je tedy proces, kterého se účastníme nejen svým rozumem, ale angažujeme se v něm i citově.

Jak dáváme naslouchání najevo? Zpravidla zcela bezděčně: pohledem, mimikou, doteky, pohyby těla (zejména nakloněním hlavy) — zkrátka především prostředky nejazykovými (neverbálními). K tomu přistupují některé prostředky verbální: otázky, poznámky apod. Neverbální prostředky mají v rozhovoru významnou roli; stejně tak, jako dáváme neverbálními prostředky naslouchání najevo, sami bezděčně „nasloucháme" i neverbálním projevům svého komunikačního partnera. Mezi lidmi jsou však velké individuální rozdíly: někteří z nás jsou k těmto projevům citlivější, jiní méně citliví.

Naslouchání může být samozřejmě pouze předstírané; předstírané naslouchání (předstíraná účast) patří k základním prostředkům manipulativní komunikace. Tímto tématem se budeme zabývat v některém z příštích čísel ČDS.

Pro úplnost dodejme, že někteří odborníci rozlišují vedle poslouchání a naslouchání také **slyšení.** Zatímco poslouchání i naslouchání jsou procesy psychické, jejichž podstatným rysem je porozumění komunikačnímu partnerovi, slyšení je proces fyziologický, příjem zvukového signálu. Je založeno na schopnosti zachycovat zvuky sluchovým aparátem, na rozdíl od poslouchání i naslouchání není tedy vlastní pouze člověku, jak známo, tuto schopnost mají i zvířata.

Pozorný čtenář správně namítá, že komunikační situace jsou nekonečně rozmanité a poslouchání a naslouchání se mnohdy prolínají, nelze je od sebe zřetelně odlišit. Např. téma rozhovoru může být sice věcné (např. informace o odletu letadla), ale protože vztah mezi komunikačními partnery je emocionálně příznakový, téma se mění, partneři se ubezpečují o tom, jak se těší na společnou dovolenou, a s potěšením tomuto ubezpečování vzájemně naslouchají. Jindy může být např. líčení zážitků z návštěvy tchyně, kterému komunikační partner účastně naslouchá, střídáno informacemi zcela věcnými, které pouze poslouchá. Věcné téma může být také podáno s takovým zaujetím, že mluvčí posluchače „strhne", takže mu zbožně naslouchají, i když hovoří třeba o technologických postupech při výrobě cementu.

K závažné neshodě mezi komunikanty dochází tehdy, když mluvčí nenachází u posluchače (posluchačů) přiměřenou odezvu. Zvláště je to patrné ve vyhraněných situacích. Jestliže mluvčí hovoří se zřetelným citovým zaujetím (např. o mimořádných schopnostech svého dítěte), avšak posluchač jeho zaujetí nesdílí a svůj odstup dává najevo tím, že pouze nezúčastněně, nedůvěřivě či roztržitě poslouchá, může to vést až

k ochladnutí vzájemných vztahů mezi komunikanty. K pozitivní komunikaci nepřispívá ani (méně obvyklý) opačný krajní případ, kdy mluvčí nezúčastněně sděluje nějaké informace a posluchač mu dychtivě naslouchá, hltá každé jeho slovo. Oba krajní případy svědčí o nerovnocenném vztahu mezi komunikačními partnery; chováním nejen mluvčího, ale i posluchače se takový vztah dále prohlubuje.

Iva Nebeská, Jasňa Šlédrová

Čeština a čeští neslyšící

Neslyšící člověk může být Čech, a přece v běžné komunikaci na území České republiky nepoužívat žádnou z těch češtin, které jsou popisovány a rozebírány v mluvnicích a jiných jazykovědných příručkách — ani češtinu spisovnou, ani žádný z nespisovných útvarů národního jazyka. Pokud češtinu vůbec používá, je to čeština v lecčems zvláštní, v řadě ohledů jiná než ta „normální". Zatím toho o češtině českých neslyšících mnoho nevíme (pokud víme vůbec něco); jazykověda se o ni — stejně jako o jiné jevy necentrální, okrajové, menšinové, začala zajímat až v posledních letech.

Jisté je, že komunikuje-li neslyšící člověk mezi svými, v rámci neslyšící komunity, češtinu nepoužívá: a to možná nejen proto, že smyslová bariéra, která stojí mezi ním a jazykem, jenž se „mluví" a „slyší", bývá často nepřekonatelná. Používá „vlastní" jazyk neslyšící kultury, smyslově přístupný, jazyk, který se „ukazuje" a „vidí": český znakový jazyk.

Nicméně i češtinu český neslyšící potřebuje — přinejmenším ve dvou případech: 1) když chce — i v rámci neslyšící menšiny — komunikovat „na dálku" a 2) když chce komunikovat se slyšící a mluvící většinou.

Znakový jazyk neexistuje v psané podobě, a nemají-li neslyšící k dispozici techniku umožňující dálkový přenos znakového jazyka, píšou — si. Čeští neslyšící česky. O češtině v soukromých dopisech (mladých) českých neslyšících bude publikováno obšírnější pojednání jinde (v časopise Slovo a slovesnost) — tady uvedu alespoň její ukázku:

Milě Renato! 19.2.92
Posílám ti krásný pozdrav z Lounů. Jak se máš? Jsi moc hodná Renatou. Mám stále ráda mého na tobě. Jsem mi ti to smutná. Na pojeď se mnou do Rakousko ti rodiču pátek. Simonu sám doma se mě nemoci. Simona u mám Aleš mě je mi smutno, že dlouho neuvídíme uvídím duben 16.4. až 29.4. domů. Nebuď smutná a neplač. Renata a Simona io nejlepší kamarádkou. Simona sám doma praci pěkné. Moc a pozdravů a vzpomíne, na Simona a Reginu. Simona je čas domů. Bude (nečitelné slovo) *se škole 22.2.1.3. prázdniny volno.*

Ciao
Simona
Napiš dopis nebo pohled!

Nad takovým a podobnými českými(?) texty, které neslyšící píšou neslyšícím, bychom konec konců mohli mávnout rukou a předpokládat, že třebaže si neslyšící češtinu pro komunikaci mezi sebou nějakým způsobem přizpůsobují, plní v rámci komunity neslyšících tato „modifikovaná" čeština své funkce, a neslyšící jí rozumějí. I to je ovšem otázka.

A ještě závažnější je otázka, jak a zda neslyšící rozumějí češtině většinové, té „normální". A jak (a zda vůbec) tuto češtinu v komunikaci se slyšícími užívají. Nemám teď na mysli češtinu mluvenou: chtít od neslyšícího, aby mluvil, je podobné jako chtít od nevidomého, aby maloval. Mluvím o češtině psané — o schopnosti vyjádřit se psaným textem a o schopnosti psanému českému textu rozumět. To je pro komunikační přežití ve většinové společnosti naprosto nezbytné. Stačí zmínit např. školu — tam je čeština (často dokonce čeština mluvená a neslyšícími odezíraná) v podstatě jediným prostředkem zprostředkujícím informace.

Jak taková čeština, která je určena adresátům obývajícím území za hranicí hluchoty, slyšícím a mluvícím Čechům, vlastně vypadá? Liší se nějak od češtiny, která je (neslyšícími) adresována neslyšícím? A do jaké míry „funguje" naše většinová čeština, je-li přijímána neslyšícími?

K tomu, jaká je, zase ukázku. V kursu češtiny byl neslyšícím učňům zadán následující úkol: měli jste dopravní nehodu, chcete ji ohlásit na policii. Policista vašemu znakování nerozumí, je třeba napsat mu, co se stalo. Zprávy o nehodě vypadaly takto:

1. Já jsem byl opilý a musím domů a jede auta do auta srazidla.

2. Já viděl auto strašída a motocykl. 2 chlapce uměřel. Lekář řekl že, zlomil vsechno věci.

3. Já jsem normalní auta rovnici druchý Pán je divoke řidic opil ukáz rozbijí auto.

4. Tamhle je modré auto jezdí dobře. Červené auto jezdí špatné protože nedává pozor na semaforu.

5. Já pomalu auto. Druhé rychle auto, potom srážka.

6. Já pomalu druhy srážka auto.

Na okraj bych ráda dodala, že autoři zpráv byli žáky neobyčejně vstřícnými, vděčnými a snaživými — a že podle mého nejlepšího přesvědčení psali, jak nejlíp uměli. Upřímně se snažili i v úkolech testujících porozumění psanému textu; ani v nich však nedosahovali nějak přesvědčivých výsledků.

Nemyslím si, že naznačený stav věcí je záležitostí neslyšících samých. Na místě je spíše otázka, zda má český neslyšící vzdělávaný „po našem" vůbec nějakou šanci se češtinu naučit.

Jádro problému vidím v tom, že českému neslyšícímu není přiznán — pokud jde o jeho vztah k češtině — status cizince a češtině že je vyučován jako každý jiný Čech. Jako bychom tiše — a ovšem mylně — předpokládali, že neslyšící dítě si osvojuje češtinu stejným způsobem jako jeho slyšící vrstevník, že do školy vstupuje stejně jazykově vybaveno (operačními znalostmi češtiny) jako dítě slyšící. A jako bychom nechtěli vidět, že je na tom mnohdy daleko hůř než jiní malí cizinci: dejme tomu malý Angličan vzdělávaný od začátku

školní docházky v češtině. Ten má totiž jistou alespoň svou angličtinu — skrze ni uchopuje sebe sama i svět okolo sebe, skrze ni se orientuje v čase, prostoru, hodnotách. Neslyšící dítě slyšících rodičů (a těch je většina) na tom obvykle bývá hůř: disponuje sice — jako každá lidská bytost — vrozenými mentálními předpoklady pro jazyk, ve slyšící rodině však není vystaveno přiměřené stimulaci (jazykovým) prostředím, je vlastně izolováno od „dospělých" modelů jazyka: češtinu svých slyšících rodičů neslyší a s dospělými neslyšícími nepřichází do styku. „Jistého" tedy nemá nic moc. A ve hře už zdaleka není jen problém češtiny českých neslyšících, ani jen širší problém jejich verbálního vybavení, ale přímo otázky jejich vybavení kognitivního.

Dobře je to vidět na jednom ze cvičení, které bylo (v kursu češtiny pro neslyšící) zadáno po výkladu o 6. pádu: neslyšící žáci měli popsat obrázek a v každé větě použít „v" nebo „na".

Psali i tohle:

Na sanich leží skříň. Na telefoně leží stůl. Na posteli bliží zeď. Na pse spí koberec.

Případné uspokojení nad skoro „správnými" lokálovými tvary by samozřejmě bylo falešné. Protože gramatika není to, oč tu běží v první řadě.

Alena Macurová

Plákate bielizeň, alebo / nebo mácháte prádlo?

Evropská integrace všeho druhu je dnes na postupu, ale v jedné oblasti nemá naději: důsledky babylonského změtení jazyků se žádnou integrací odstranit nedají. Jsou tu, pravda, velké dorozumívací jazyky, pro svět angličtina a ve střední Evropě už zase pomalu němčina, ale v demokratickém prostoru nikomu nehrozí odnárodnění nebo zničení či úpadek jazyka. V praktickém každodenním komunikačním styku z toho plyne potřeba překládat. Řada výrobků denní spotřeby dnes putuje po celé Evropě, a tak vzniká nutnost opatřit je cizojazyčnými informacemi o jejich parametrech nebo návody k použití, vaření apod. Překlady do češtiny bývají někdy kuriózní, už jsme si jich v našem časopise všímali. Ale jak je tomu v případě, že překlad je — aspoň zdánlivě — jakoby nadbytečný?

Mám před sebou krabici s nápisem *Nový Palmex plus, univerzální prací prostriedok.* Je to *Veľké plus proti šedému závoju,* jakož i *Velké plus proti šedému závoji* a oceňuje se jeho *žiarivá belosť a svietiaca čistota,* stejně jako jeho *zářivá bělost a svítící čistota.* Jen jeden nápis zůstal asymetrický: PLUS BĚLOST je na obalu třikrát, a pokaždé česky. Kromě rozdílů hláskových a tvarových se v informačních a návodných textech na všech šesti stranách pláště palmexového obsahu vyskytuje opravdu pramálo zásadních lexikálních rozdílů: *bielizeň — prádlo, vypláchať — vymáchat; zmesné tkaniny — smíšené tkaniny.* Poslední příklad je však jistě aspoň zčásti srozumitelný; u druhého dodejme, že spisovné je i synonymum *(vy)plákať.* Všechny tři významy si však může česká nebo slovenská hospodyňka snadno odvodit ze souvislosti; je tedy dvojjazyčný slovensko-český či česko-slovenský návodný text nutný?

NOVÝ
palmex
PLUS
o 20% viac bieliacich látok
o 50% viac optických zjasňovačov
nová ochrana proti zašednutiu bielizne
o 20% více bělicích látek
o 50% více optických zjasňovačů
nová ochrana proti zašednutí prádla
NOVÝ
palmex
PLUS
ŽIARIVÁ BELOSŤ A SVIETIACA ČISTOTA
Veľké plus proti šedému závoju
Nový Palmex PLUS s novou kombináciou účinných látok
PLUS – o 20% viac bieliacich látok
PLUS – o 50% viac optických zjasňovačov
PLUS – nová ochrana proti zašednutiu bielizne
definitívne odstráni šedý závoj z Vašej bielizne.
Veľké plus pre žiarivú čistotu
Nový Palmex PLUS odstráni nečistoty a škvrny a zabráni zašednutiu bielizne už pri nízkych teplotách.
ZÁŘIVÁ BĚLOST A SVÍTÍCÍ ČISTOTA
Velké plus proti šedému závoji
Nový Palmex PLUS s novou kombinací účinných látek
PLUS – o 20% více bělicích látek
PLUS – o 50% více optických zjasňovačů
PLUS – nová ochrana proti zašednutí prádla
definitivně odstraní šedý závoj z Vašeho prádla.
Velké plus pro zářivou čistotu
Nový Palmex PLUS odstraní nečistoty a skvrny a zabrání zašednutí prádla už při nízkých teplotách.
Henkel
PLUS BĚLOST

Především je nutno říci, že výrobcem je cizí firma, která asi vychází z prosté skutečnosti, že její pobočky v Praze a v Bratislavě se nacházejí ve dvou různých státech s různými úředními (státními) jazyky. Ale z českého pohledu: už druhý rok u nás neslyšíme — nebo jen zcela výjimečně — v televizi nebo v rozhlase slovenštinu. Je pravděpodobné, že pokud se slovenštině nebude ve škole věnovat stejná pozornost jako za federace, bude pasivní znalost druhého jazyka postupně ztrácet masový charakter. Není dokonce vyloučeno, že v dalších generacích bude nutno zřizovat instituci úředních tlumočníků aspoň pro soudní jednání, diplomatický protokol apod. A tak se dvojjazyčné nápisy jeví jednak jako první projevy reálné existence dvou následnických států bývalého Československa, jednak jako bezděčné učebnice druhého, tak příbuzného jazyka. Jinak než z prakticky orientovaných textů s příp. obrázky se totiž nedovíme, co je to *rušeň, iver, skrutka, nahýňať sa* apod., pokud se ovšem nepodíváme do slovníku; tam se však vždycky musíme podívat na taková slova, jako je *neúrekom, sťaby, načim, zaprataný, papek* apod., jejichž význam z kontextu odvodíme s obtížemi, nebo i chybně. Víte, co tato slova znamenají, nebo víte aspoň, do kterých slovníků se podívat? Poradíme: Ž. Gašparíková — A. Kamiš: Slovensko-český slovník. Praha, SPN 1967; J. Nečas — M. Kopecký: Slovensko-český a česko-slovenský slovník rozdílných výrazů. Praha, SPN 1963, 2. vyd. 1989; Česko-slovenský slovník. Bratislava, Veda 1979.

Nezapomínejme na slovenštinu, jazyk nám nejbližší; neboť kolik řečí znáš, tolikrát jsi člověkem. Ale hlavně: na mladší bratry máme pamatovat, i když se udělají pro sebe.

O. Uličný

Ještě k pracím práškům: ekobalení

V minulém čísle jsme uvedli malou přehlídku výrazů s komponenty bio- *a* eko-. *Dnes tu pro vás máme „ekoreklamu": využívá toho, že pro čím dál víc spotřebitelů je* eko- *přitažlivé:*

Podvůdek — pardon, **chybička** *se vloudila: tohle ekobalení dosti zhoubného detergentu (a ne že bych chtěl čichat, až se plastový sáček bude pálit) není balení ekologické, nýbrž ekonomické.* -jš-

Bohemistika v južnom Švédsku

Postavenie češtiny v systéme švédskeho univerzitného vzdelávania je od r. 1945 v zásade regulované výnosom, že pre Slovanské ústavy štyroch veľkých švédskych univerzít v Stockholme, Uppsale, Lunde a Göteborgu majú byť ustanovení dvaja tzv. zahraniční lektori — jeden spolu pre Uppsalu a Stockholm (70 km vzdialenosť), druhý spolu pre Lund a Göteborg (350 km). Zahraničný lektor musí mať kvalifikáciu minimálne gymnaziálneho učiteľa a musí pochádzať z krajiny, kde je daný cudzí jazyk domácim jazykom a teda lektorovým materinským jazykom: zahraničný lektor môže byť podľa univerzitného štatútu ustanovený na maximum tri roky. Čaká sa od neho budovanie kontaktov Švédska s inštitúciami v jeho zemi.

Lektorát češtiny v Lunde sa od týchto pravidiel značne odklonil. Hneď od r. 1948 se za lektorov vyberali len Česi z politického exilu, mnohí z nich tu pôsobili nie stipulované tri, ale desať i viac rokov a vlastne všetci budovali kontakty nie s komunistickými úradmi v Prahe, ale pracovali v rôznych formách pre československý demokratický exil. Takto sa tu po r. 1948 vystriedali Ladislav Matějka (1949-54), Robert Vlach (1955-58), Marie Rádlová-Jensen (1959-1974) a Miloslava Slavíčková (1974 dosiaľ).

Matějka bol v Československu novinárom v Lidovkách, po úteku do exilu pracoval niekde v pekárni až kým ho neobjavil môj predchodca prof. Falk. Už v Lunde sa Matějka začal vracať k písaniu, r. 1954 dostal štipendium do USA, získal doktorát na Harvarde u Romana Jakobsona a stal sa profesorom slovanských jazykov na Michiganskej univerzite v Ann Arbor. R. 1957 v USA zorganizoval krásne upravený zborník exilových autorov *Rok* a potom okrem vlastných prác z okruhu fonológie rozvinul obrovskú vydavateľskú činnosť: vydával série Michigan Slavic Contributions, Michigan Slavic Materials a Michigan Slavic Translations, kde okrem originálnych prác vychádzali reprinty a anglické preklady československých a ruských štrukturalistov a semiológov, vydal prekrásny výbor zo starej českej literatúry *Czech Poetry I* s českými textami a ich paralelným anglickým prekladom, vymyslel a zredigoval 9 ročníkov intelektuálnej ročenky najvyššej úrovne *Cross Currents, A Yearbook of Central European Culture*. Za to všetko mu Lundská univerzita pri jeho 70. narodeninách udelila čestný doktorát.

Robert Vlach bol sám básnik a súčasne vedec a organizátor českej exilovej kultúry (doma je prakticky neznámy). V Lunde, inšpirovaný spoluprácou s tamojšími českými exulantami, založil edíciu Sklizeň svobodné tvorby a vydal v nej v najťažších rokoch, najprv v Lunde a potom v Hamburgu, 42 titulov exilových autorov (ako Milada Součková, Zdeněk Němeček, Otakar Odložilík, Pavel Javor a i.), zborníkov i vlastných prác.

Po jeho odchode prevzala český lektorát prekladateľka zo škandinávskych jazykov Marie Polívková, ktorá v Švédsku pôsobila pod svojím kombinovaným dievčenským menom Marie Rádlová-Jensen. Marie bola neobyčajne spoločenský človek, výborná pianistka a poznala stovky ľudových piesní, takže jej lektorát sa potom veľmi často končil u nej doma pri klavíre. So svojimi študentami preložila a vydala zbierku *Ny tjeckisk och slovakisk prosa* (Nová česká a slovenská próza, 1965) a Hrabalovu novelu *Inzerát na dům, ve kterém už nechci bydlet (1968)*; švédsky čitateľ sa tu prvý raz stretol s menami Hrabal, Kundera, Škvorecký, Trefulka, Mňačko..., ktoré sa potom stali pojmami v európskej kultúre. Pre svojich študentov vydala učebnicu *Grundkurs i tjeckiska* (1967). Okrem toho bola Rádlová dlhoročnou spolupracovníčkou rímskej českej Kresťanskej akadémie.

Keď sme r. 1974 znova obsádzali český lektorát, uchádzalo sa oň 14 vysoko kvalifikovaných exilových bohemistov. Vybral som Miloslavu Slavíčkovú, ktorá v Lunde

pôsobí dodnes. Výber sa ukázal veľmi šťastný, Slavíčková bola schopná vyučovať i náročnejšie kurzy než len tradičný lektorát a vychovala zo svojich poslucháčov skupinu schopných prekladateľov, ktorí výdatne prispeli k saturovaniu švédskeho trhu, keď sa diela Havlove, Kunderove, Škvoreckého či Klímove stali v Švédsku bestsellermi. Okrem toho aktívne spolupracovala na sérii *Röster från Tjeckoslovakien* (Hlasy z Československa), ktorá formou 32-64 stranových brošúr z pozícií dissentu pravidelne informovala Škandináviu o politickom dianí v Československu (čo s pozmeneným titulom robí i po rozdelení nášho štátu).

* * *

Keď som sa r. 1972 stal profesorom slovanských jazykov a prednostom Slovanského ústavu Lundskej univerzity, pochopil som, že tradičná forma lektorátov (mali sme vtedy ruský, poľský, český a neúplný srbochorvátsky) nemôže dať študentom takú znalosť jazyka, aby sa vlastnou lektúrou mohli orientovať v kultúre národa, o ktorý majú záujem, tým viac, že — okrem niekoľkých ruštinárov z 2-3 švédskych gymnázií — všetci začínajú od nuly a podľa veľmi svojrázneho švédskeho systému majú študovať jeden jazyk len 2-3 semestre. Preto sme radikálne zreformovali a špecializovali samotné filologické štúdium, otvorili pre záujemcov i úvod do teoretického štúdia češtiny a štúdium na doktorát (graduate studies), ale predovšetkým pre všetky naše jazyky sme vyvinuli predmety „Ideové a kultúrne dejiny (Československa, Ruska, Poľska)" a na súčasnú situáciu orientovaný kurz „Sovietska (československá, poľská) spoločnosť", ktoré na naše predmety pritiahli i nebývalé počty poslucháčov z praxe — učiteľov, ekonómov, knihovníkov, politikov a pod.. Na „Ideových dejinách Československa" sme sledovali mentálne formovanie našich národov od najstarších historických čias myšlienkovými prúdmi celoeurópskymi i špecificky našimi, takými ako je veľkomoravská či cyrilometodská tradícia, západné kresťanstvo, svätováclavská idea českej štátnosti, renesancia a reformácia, protireformácia, národne obrodenie, nemecká resp. maďarská otázka, idea československého štátu a národa či odpor proti nej a pod.. Táto orientácia slavistiky i nám samým otvárala oči na súvislosti, ktoré sa doma strácajú v automatizovanom a často mytologizovanom či tabuizovanom pohľade na vlastné dejiny. A mali sme veľké vnútorné zadosťučinenie, že našim študentom i širokej verejnosti južného Švédska môžeme poskytovať nekonvenčnú, diferencovanú a zasvätenú informáciu o časti Európy, ktorá po roky pre väčšinu ľudí bola neznámym, matným „východom". Rovnako bol náš ústav vo mnohých ohľadoch „kotvou" exilového spolku „Združenie slobodných Čechoslovákov/Čechov a Slovákov v južnom Švédsku", ktorý tu pôsobil 25 rokov.

Celkom mimoriadnou udalosťou pre našu bohemistiku bolo udelenie Nobelovej ceny Jaroslavovi Seifertovi. Ako riadny profesor na švédskej univerzite využil som svoje právo a navrhol r. 1973 Seiferta ako spisovateľa, ktorý nielen niekoľko desiatok rokov bol milovaným básnikom najširších čitateľských kruhov v Československu, ale taktiež trikrát (1929, 1956, 1968) sa v kritických chvíľach postavil na obranu umenia proti jeho politickej manipulácii. Keď som sa potom obrátil na niektorých ľudí o podporu môjho návrhu, bol mi Roman Jakobson napísal, že on ho bol navrhol už predtým a že svoj návrh rád zopakuje. Prečo Švédska akadémia siahla po našom návrhu práve r. 1984, o tom možno len špekulovať.

Dnes je z našich lundských študentov bohemistiky jeden docentom a dvaja sú blízko k doktorátu, čo pre najbližšie generácie sľubuje bohemistiku na dobrej úrovni, pestovanú vlastnými švédskymi špecialistami.

Ľubomír Ďurovič

V České republice vzpomínám na Japonsko

Čím častěji přijíždím do České republiky, tím víc si vzpomínám na Japonsko, kde jsem se narodila a strávila svoje dětství a mládí. Ne, nestýská se mi po domově, jenom mi — kupodivu — život v Praze v něčem připomíná Japonsko.

Samozřejmě nebudu vypracovávat nějakou teorii, že by se japonská kultura podobala české. Je přece jasné, že v Japonsku je jiná tradice, jiné zvyky, tam se jedí syrové ryby, navíc lidé dokonce vypadají jinak než v Česku. Ani se neopovažuji říci, že čeština má stejnou strukturu jako japonština. Ale pokud jde o některé stránky funkce obou jazyků a o představu rodilých mluvčích těchto jazycích, mohli bychom najít něco společného.

Naši američtí studenti na Brownově univerzitě se často diví, že existují výrazné morfologické odlišnosti ve spisovné a obecné češtině. Rodilého mluvčího japonštiny ale rozdíly mezi spisovnou češtinou a obecnou češtinou zvláště nepřekvapují. Je sice pravda, že japonština, ve srovnání s češtinou, má složitý morfologický systém vyjadřující různé stupnice zdvořilosti, ale oba jazyky jsou schopny s pomocí morfologických prostředků vyjadřovat různé stupnice familiárnosti a emocionálnosti. Jako v češtině, i v japonštině se slovní zásoba užívaná v konverzaci výrazně liší od té, které se užívá v psaných textech. Zahraniční studenty japonštiny, stejně jako studenty češtiny, tyto rozdíly matou, a ve většině případů si je uvědomují teprve tehdy, když se dostanou do Japonska a potkají jazykově netrénované rodilé mluvčí japonštiny.

Rozdíly mezi spisovným a obecným jazykem jsou částečně spojeny s tím, že oba národy jsou z historických důvodů citlivé na rozdíl mezi „svými" a „cizími" lidmi. Není proto divu, že cizinci často mají dojem, že není snadné vniknout do společností těchto zemí.

Představa Čechů o mateřštině mi také často připomíná Japonsko. Typická reakce typu „tak hezky mluvíte česky!", jakmile cizinec otevře ústa a řekne pár slov v češtině, se dá doslovně přeložit do japonštiny, když nahradíme „česky" slovem „japonsky". Je to rozhodně jeden z nejfrekventovanějších výrazů, které zahraniční návštěvníci uslyší v Japonsku.

Uvedu ještě jednu epizodu, tentokrát z japonského kontextu. Cizinec sedí na lavičce v parku. Naproti němu si sedne maminka se sedmi- až osmiletým chlapečkem. Syn se hlasitě zeptá maminky: „Mami, pročpak ten cizinec bydlí tady v Japonsku?" Přitom si neuvědomuje, že ten cizinec může všemu rozumět. Něco takového se v Japonsku skutečně stává, ale vůbec bych se nedivila, kdyby se něco podobného stalo i v České republice.

Teď se někteří lidé možná zeptají, proč mluvím o takových drobnostech a proč se zajímám právě o podobnosti mezi oběma národy, místo abych se soustředila na mnoho zjevných rozdílů. Je přece snadnější mluvit o odlišnostech, protože je můžeme vždy vztáhnout k rozdílům v kultuře, v národní mentalitě či povaze. Ale komunikace — není to spíš snaha hledat nějaké shodné body, než zdůrazňovat rozdíly?

Masako Ueda

Z redakční pošty

V čísle 2/94 (článek *Rozumíte, když se mluví česky?)* jsme vypsali soutěž na dešifrování hovoru v aluzích (narážkách). Nad odpovědí paní D. Vaškové z Jaroměře jsme si vzpomněli, jak Ondra prasák (nezvedejte prosím obočí: jde o pasáka prasat z Drdových českých pohádek: Jak princezna hádala, až prohádala) dokázal na hádanky odpovídat hádankami, např. na princezninu

Z čeho mám hlavu, / ze země vyšlo / a moje tělo / z lesa zas přišlo. / Hladké mám tělo, ostrou hlavu, / vlastní bratři jsou mi / za potravu. / Jestli mi svou sílu dáš, / co já umím, uhlídáš.
hbitě spustit
Je panna, není muž / hubu má jako nůž. / Na hlavě čepení, / přec nevěsta není, / bez nohou, bez šatů / zubí se na patu. / Když z lesa chodívá, / do něho hledívá.

Abyste porozuměli řešení paní Vaškové, raději zopakujeme zadaný rozhovor:

1 (A) Udělám statistiku rozsypaného čaje.
2 (B) A budeš mít velký a ještě větší doktorát.
3 (A) Až budu mít největší doktorát na celém světě.
4 (B) Přeju ti doktorát i dobré jitro.

A na co se v něm tedy naráželo?

I když čtu ráda, sečtělou si nepřipadám.
Vstávám proto ráno velice záhy, abych dohnala, co se dá.
Potácím se po kuchyni, pokouším se orientovat v situaci, do níž jsem se uvrhla, ale ta je pro mě ***čínským písmem*** **(1)**, *čímsi nesmyslným — a já tím posledním, v jehož kompetenci by bylo vnést do čehokoliv sebemenší řád.*
Ale před „nesmysly" cítím ***pokoru*** **(2)**.
Protože v podstatě je asi opravdu všechno jinak.
Beru si proto knížku, usedám ke stolu a proti všem zásadám zdravé výživy snídám kávu, kterou by rozumný člověk určitě ***nepil*** **(3)**.
Ať si však lékaři dají pokoj.
Doktorát je doktorátem, ale dobré jitro je dobré jitro.
(A čím je lepší, tím je to lepší.)

Nakonec jsme se ptali, co se mohli rozmlouvající ze hry narážek navzájem o sobě dovědět.

(4) Nic až tak nového, když už se znali natolik, že si tykali.

Uhnula nám paní Vašková: jako by se lidé, kteří si tykají, už jeden o druhém neměli co dovídat. Ale výhru jí pošleme: její odpověď je vtipná a svědčí o smyslu pro jazyk i pro poezii.

čeština doma a ve světě
3/94
Téma čísla: My Češi a ti druzí

ČEŠI A NĚMCI
Nejdek, červenec 1994 (L. Hašová) 133
O etnických a jazykových poměrech v pohraničí z tisku (im) 136
V České Lípě se mluví česky (O. Roztočilová) 136
Soutěž pro naše čtenáře (fš) 139
Dokumenty jednoho putování za křestním jménem (jš) 139
Zpěvníček: Chaloupky pod horami 142
Ty naše (české) jinotaje aneb O písničce z doby ohrožení (P. Rut) 143
Česká jména pro Němce (jr) 144
Víte, jaký je původ... (rej) 146
Ey, Mann! — pro poučení, pro pobavení, ale opatrně! (J. Pešička) 146
ČEŠI A POLÁCI
Je znalost polštiny bezcenná? (pm) 149
Česko-polské rozhovory (dl) 150
ČEŠI A ŽIDÉ
Jidiš a ivrit — slovanské jazyky (A. Rahmanová) 151
Jak oženit rabínku s arcibiskupem? (ul) 151
ČEŠI A UKRAJINCI
Češi na Ukrajině: některé vývojové tendence (J. Anderš) 153
Příběh skoro detektivní (J. Jančáková) 156
ČEŠI A BULHAŘI
Největší zahraniční bohemistika? (H. Gladkovová) 157
Jak se vidíme (mp, jr) 159
Nejsme sami: Homo bohemicus (K. Kučera) 160
Učíme se slovanskému jazyku (M. Přikrylová — J. Šimandl) 162
ČEŠI A ROMOVÉ
Co znamená slovo Rom? (M. Hübschmannová) 166
Jak mluví česky „oni" (jih) 168
Může za to Kámasútra? (J. Rejzek) 170
ČEŠI A ...
Tota suta jatady stynto (K. Hádek) 171

Kurs pozitivní komunikace 3
Posloucháme i naslouchá me (I. Nebeská, J. Šlédrová) 172

Čeština a čeští neslyšící (A. Macurová) 175

ČEŠI A SLOVÁCI
Plákate bielizeň, alebo / nebo mácháte prádlo? (O. Uličný) 177
Ještě k pracím práškům: ekobalení (jš) 179
Bohemistika v južnom Švédsku (Ľ. Ďurovič) 180
ČEŠI A JAPONCI
V České republice vzpomínám na Japonsko (M. Ueda) 182

Z redakční pošty 183